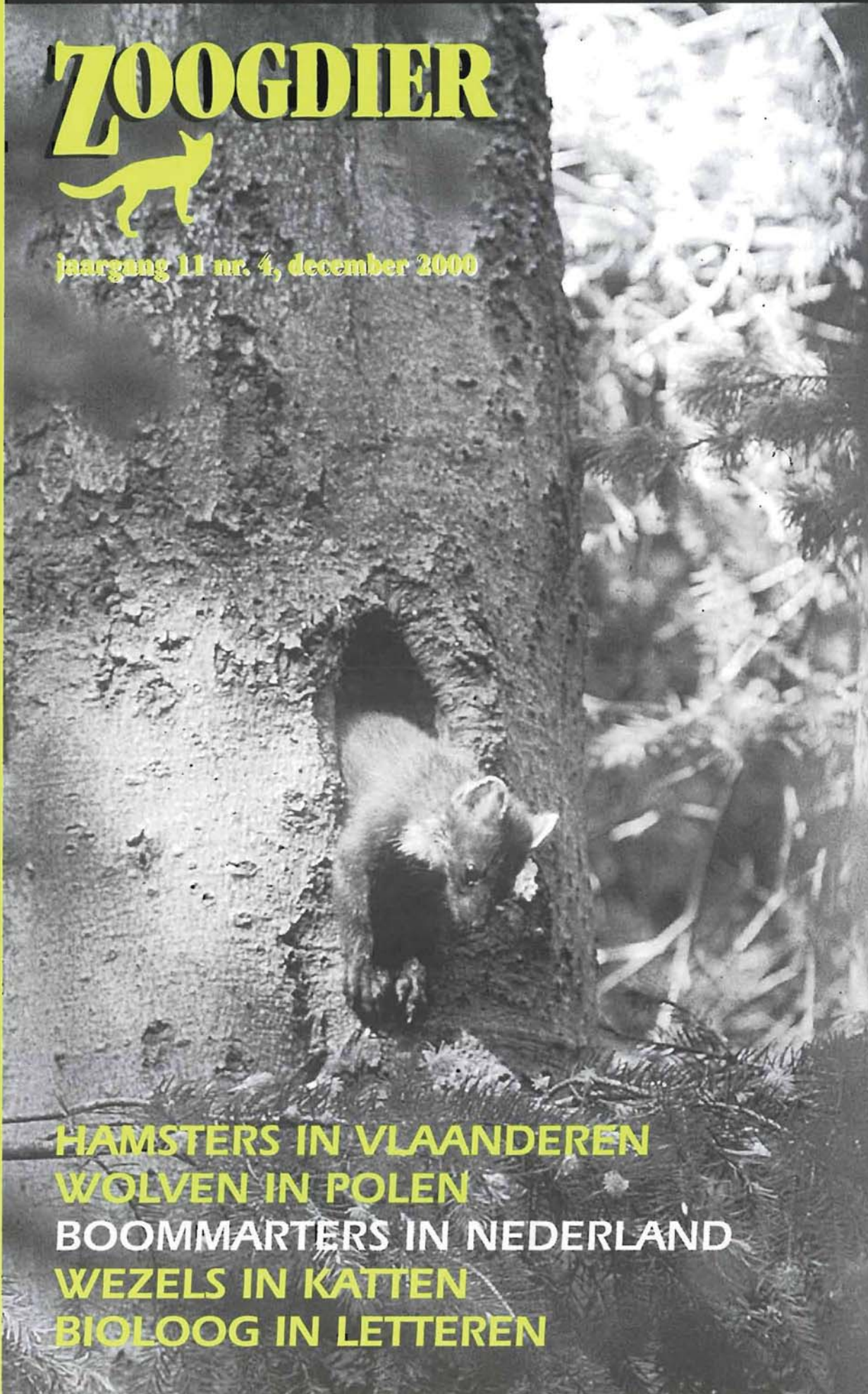

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 11 nr. 4, december 2000

HAMSTERS IN VLAANDEREN
WOLVEN IN POLEN
BOOMMARTERS IN NEDERLAND
WEZELS IN KATTEN
BIOLOOG IN LETTEREN

ISSN 0925-1006

Zoogdier verschijnt vier keer per jaar en is een uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming in Nederland en Vlaanderen
Adres: VZZ, Oude Kraan 8, NL-6811 LJ Arnhem, 026-3705318, E-mail: redactie.zoogdier@vzz.nl

Abonnement België en Luxemburg

Abonneren door overmaking van BF 450 op rekening 000-1486269-35 ten name van penningmeester VZZ te Arnhem (NL) onder vermelding 'Nieuw abonnement Zoogdier'.

Abonnement Nederland

Abonneren door overmaking van f 25 op postbank 203737 ten name van penningmeester VZZ te Arnhem onder vermelding 'Nieuw abonnement Zoogdier'.

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto BF 160 of f 8,00. Bestellen via een van bovengenoemde rekeningen.

Lidmaatschap VZZ

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming **VZZ**, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 026-3705318 (NL). Lidmaatschap met de tijdschriften Lutra en Zoogdier f 55 of BF 1000 per jaar. Lidmaatschap met alleen Zoogdier f 40 of BF 720. Voor Nederland postbank 203737, voor België rekening 000-1486269-35.

Opzeggingen uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december, aan het VZZ-kantoor
Inlichtingen België: 03-3150533 (B)

Inlichtingen Nederland: 026-3705318 (NL)

Hoofredactie

Jaap Mulder, De Holle Bilt 17, 3732 HM De Bilt (NL), 030-2213471 (NL).

Redactie-adres België:

Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Maarkedal, 055-456610 (B)

Redactie

Wim Bongers, Jasja Dekker, Maurice La Haye, Alice Pillot, Meta Rijks, Ludy Verheggen.

Vormgeving

Walter Lentjes

Medewerkers

Reinier Akkermans, Dirk Criel, Dick Klees, Inge Lemmen, Rollin Verlinde

Druk HPC, Arnhem

ZOOGDIER

jaargang 11 (4)
december 2000

Inhoud

'Hamsteren' in Vlaanderen	3
<i>Famke Valck</i> Ook in Vlaanderen is nu eens goed naar de verspreiding van de hamster gekeken. Hij komt nog voor, maar er moeten snel maatregelen worden genomen voor zijn behoud.	
Op het wolvenspoor. Vrijwilligers sjouwen door de sneeuw	7
<i>Klarissa Nienhuys</i> Er loopt één wolf rond in Nederland en Vlaanderen. In Polen zijn het er heel wat meer, al laten ze zich nauwelijks zien. Sporen volgen kun je daar heel goed, zolang er sneeuw ligt.	
Boommarternesten in 1999 en 2000	14
<i>Henri Wijsman</i> De laatste tien jaar werden de leden van de Boommarterwerkgroep steeds handiger in het vinden van de nestbomen van de boommarter. Doorzettingsvermogen blijft nodig. De resultaten van de laatste twee zomers.	
De huiskat als predator van kleine marterachtigen	19
<i>Vilmar Dijkstra</i> Als de kat van huis is, wezel pas op je tellen!	
Vossen vangen valt niet mee. 'Eenoog' fopt en wordt gefopt.	22
<i>Jaap Mulder</i> Juist als je denkt dat je het in de vingers hebt, gaat het een keer mis.	
Een bioloog bij de Letteren. Een interview met Wietske Prummel	24
<i>Marijke Drees</i> Wat doet een bioloog bij een alfa-faculteit? Lijken uit de kast halen...	
Rubrieken	
Waarnemingen	27
Grote bosmuis, ingekorven vleermuis	
Kortaf	28
Eekhoorns monitoren in Vlaanderen, Kameleon-paviljoen verboden	
Boekbesprekingen	30
Verenigingsnieuws	32

Bijdragen voor Zoogdier zijn zeer welkom. Volg daarbij de aanwijzingen (zie binnenzijde achterkaft). Verantwoordelijk voor de inhoud van artikelen zijn de auteurs. Overname van artikelen in overleg met hen.

Omslag: Sim Broekhuizen

'HAMSTEREN' IN VLAANDEREN

Famke Valck

Sinds 1998 is De Wielewaal intensief bezig met de studie van de hamster *Cricetus cricetus* in Vlaanderen. Alarmerende berichten uit Nederland, Frankrijk en Duitsland meldden immers dat het slecht gaat met de hamster. De in 1994 opgestelde 'Rode Lijst van de zoogdieren van Vlaanderen' (Criel et al., 1994) duidde de hamster aan als ernstig bedreigd. Reden genoeg dus om ons zorgen te maken. De verspreiding van de hamster in Vlaanderen was echter het eerste probleem. Exacte gegevens over de verspreiding bleken afwezig (voorlopige verspreidingsatlas Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming) of in ieder geval onvolledig. De Wielewaal startte in 1998 in opdracht van AMINAL (Administratie Milieu-, Land- en Waterbeheer) Afdeling Natuur met een intensieve inventarisatie.

In 1998 werd gezocht in Vlaams Brabant, in 1999 in Limburg, met de steun van LIKONA (Limburgse Koepel voor Natuurstudie). Het resultaat is nu een vrij volledige verspreidingskaart. Vergelijking van deze kaarten met oude kaarten toont duidelijk een enorme achteruitgang van de hamsterpopulaties (Christiaens & Verwaerde, 1998). Ook gesprekken met boeren wijzen erop dat het slecht gaat met de hamster. Nog geen honderd jaar geleden reikten de gemeenten premies uit voor elke dode hamster. Veel boeren herinneren zich nog (de verhalen van) de hamsterplagen, maar nu komen ze zelden of nooit nog een burcht tegen. Na twee jaar intensief verspreidingsonderzoek is het duidelijk dat beschermingsmaatregelen dringend noodzakelijk zijn.

Cavia

De naam hamster doet de meeste mensen direct denken aan de tamme Aziatische goudhamster. De wilde

Ook in Vlaanderen is nu onderzocht waar nog hamsters leven. Het resultaat viel niet mee. Foto Rollin Verlinde

Hamsterpijp. Foto Famke Valck.

Europese hamster is echter beduidend groter. Het is een inheems dier dat behoort tot de knaagdieren. We kunnen de hamster qua bouw het best vergelijken met een cavia. Hij heeft een oranjebruine vacht met op de kop, hals en nek witte vlekken. De poten zijn wit en de buik is zwart gekleurd.

Van oorsprong is de hamster een bewoner van half-open tot open steppe, die zich met het in cultuur brengen van löss- en leembodems naar Midden- en West-Europa heeft verspreid. In onze gebieden, waar de 'steppe' door de mens volledig in cultuur is gebracht, leeft de hamster in akkergebieden. Deze vertonen gelijkenissen met de steppe en blijken een uitstekend vervangbiotoop.

Burchten

Hamsters zijn solitaire (alleen levende) dieren. In principe bouwt ieder dier een eigen burcht. Mannetjes met een groot territorium kunnen naast hun hoofdburcht nog enkele schuurburchten hebben. Een burcht bestaat uit een nestkamer en een voorraadkamer, verbonden met een aantal horizontale gangen. De toegang van de burcht bestaat steeds uit een aantal schuine en verticale pijpen. De schuine looppijpen worden gebruikt om de burcht te bouwen en worden later meestal weer dichtgestopt. De verticale valpijpen dienen als in- en uitgang.

Het grootste deel van de dag leeft de hamster in zijn burcht. Tijdens de avond en/of vroege ochtend verlaat het dier zijn burcht om voedsel te zoeken (Krekels & Gubbels, 1996). De hamster voedt zich in het voorjaar met groene delen, wortels en zaden van kruidachtige planten zoals klaproos, paardebloem,

weegbree, luzerne en herderstasje. Wanneer de landbouwgewassen zoals graan en aardappelen rijp zijn, wordt daarop overgeschakeld. Graan vormt ook de belangrijkste component van de wintervoorraad. Gemiddeld verzamelt een volwassen dier zes kilo graan. Bij mannetjes kan dit zelfs oplopen tot tien kilo.

De maanden april tot september vormen de voortplantingsperiode. Gewoonlijk werpt een hamstervrouwje twee- tot driemaal per jaar. Het aantal jongen per worp ligt tussen de zes en tien (Krekels & Gubbels, 1996). Na een zoogperiode van drie weken worden de jongen uit de burcht verdreven. Ze bouwen dan zelf een burcht of nemen een verlaten burcht in.

Overwintering

In het najaar, oktober of november, gaan de hamsters in winterslaap. Volwassen mannetjes beginnen er als eerste aan, gevolgd door de vrouwtjes. De juveniele dieren gaan als laatste (Karasava, 1962). Waarschijnlijk heeft dit te maken met het aanleggen van de wintervoorraad. Mannetjes verspillen geen tijd met het grootbrengen van de jongen en zijn dus veel vroeger klaar met het aanleggen van de voorraad. Vrouwtjes en juvenielen kunnen pas tegen het eind van de zomer beginnen te verzamelen (Petzsch, 1952). Af en toe ontwaken de dieren tijdens de winter en voeren zich dan met aangelegde voedselvoorraad. De dieren ontwaken definitief in het voorjaar, april of mei, bij een buitentemperatuur van 5 à 10 graden (Ruzic, 1976).

Onderzoek

De eerste stap in de inventarisatie van de hamster bestond erin alle gegevens te

verzamelen, die aanwijzingen gaven waar deze zoogdieren nog voorkomen. Er werden tal van 'oude' gegevens verzameld. De meeste waren afkomstig van toevallige waarnemingen (verkeersslachtoffers, uit braakballen van kerkuilen, enzovoort) of van enkele kleine plaatselijke onderzoeken (onder andere Jansen et al., 1985). Aan de hand van deze gegevens werd een eerste 'ruwe' kaart van de verspreiding opgemaakt. Daarna werd bekeken waar nog potentieel geschikte, maar niet onderzochte gebieden lagen. Aan de hand van deze gegevens gingen we vervolgens op zoek naar graanakkers.

De inventarisatie gebeurde volgens de standaardmethode die ook in Frankrijk, Duitsland en Nederland (Krekels & Gubbels, 1996) wordt gebruikt. Gedurende de maand augustus werden pas gemaaide, maar nog niet geploegde, graanvelden baansgewijs afgezocht naar hamsterburchten (Pelzers, 1982). De gemiddeld tien vrijwilligers, verdeeld in twee ploegen, liepen met een onderlinge afstand van drie meter de akkers af. Over het algemeen zijn gemaaide graanvelden in de zomer goed begaanbaar en vallen de burchten goed op. Bovendien veroorzaakt men op deze manier geen schade aan de oogst. Hoewel er ongetwijfeld ook burchten gegraven worden in bermen, braakliggende gronden, bieten- en aardappelvelden, is een nauwgezette inventarisatie van deze terreinen nauwelijks mogelijk (Lenders & Pelzers, 1982). Het zicht in deze velden is voor het oogsten immers zeer beperkt. Bovendien brengt het betreden van ongeoogste akkers een onaanvaardbare schade aan de landbouwgewassen toe. En na de oogst zijn alle sporen van hamsters verdwenen.

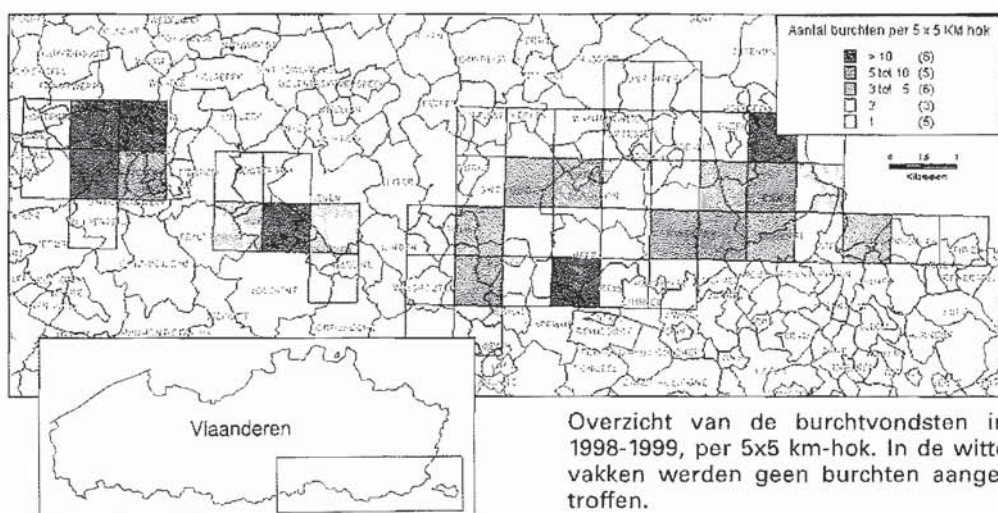
Vijf populaties

In Limburg werden nog drie grote populaties gevonden (zie kaartje). De grootste populatie vonden we in Riemst, met 9 burchten. Ten noorden van Riemst, in Bilzen, werd een populatie van 6 burchten gevonden. Intensief onderzoek zou moeten uitwijzen of beide populaties nog verbonden zijn. Een grote hindernis in het westen is de snelweg E313. Meer naar het oosten toe zijn deze populaties geïsoleerd van de Nederlandse populatie door een natuurlijke barrière, de Maas.

Naar het westen vormt de stad Tongeren met al zijn randbebouwingen een barrière voor de vrij grote populatie in de buurt van Heers. We vonden hier 8 burchten. Opvallend is dat deze vrijwel allemaal geconcentreerd lagen in één kilometerhok. Rondom dit kilometerhok werden, ondanks intensief onderzoek, geen burchten gevonden. Alle burchten lagen op een zuidelijke helling. De grootste burcht omvatte 12 pijpen. Daaromheen lagen verschillende kleinere burchten. De afstand daarvan tot de grootste burcht varieerde van 60 tot 600 meter. De kans is groot dat we hier te maken hebben met een moederburcht, omgeven door kleinere burchten van juveniele of éénjarige dieren (Lenders, 1985; Eisentraut, 1928). Meer naar het westen vonden we nog enkele verspreide burchten in de buurt van Gingelom. Deze burchten lagen vrij ver van elkaar en het is zeer waarschijnlijk dat het hier om zeer kleine, verspreide relictpopulaties gaat. Verder onderzoek moet hierover uitsluitsel geven.

Bij het zoeken naar de hamsterburchten zijn heel veel mensen nodig. Hier lopen de vrijwilligers met een onderlinge afstand van drie meter de akkers af te speuren. Foto Famke Valck

In Vlaams Brabant hebben we twee grote populaties gevonden. De grootste bevond zich in de omgeving van Bertem en een veel kleinere vonden we in Hoegaarden. Vlaams Brabant herbergt nog een groot aantal niet onderzochte, potentieel geschikte gebieden. Daar zal nog nader onderzoek plaatsvinden.

Toekomst

Dat het niet goed gaat met de hamster in Vlaanderen is ondertussen wel duidelijk. Hoewel over aantallen in absolute zin niet gesproken kan worden, mag op grond van de aanwezige inventarisatiegegevens van de burchten verwacht worden dat het om een honderdtal dieren gaat. Ook als het er meer zijn, betekenen deze getallen dat de dichtheden over het hele (potentieel geschikte) verspreidingsgebied zo laag zijn, dat de situatie verontrustend is. Beschermingsmaatregelen zijn dan ook dringend noodzakelijk. Een specifiek soortbeschermingsplan is een logische volgende stap. Vanaf januari 2000 is De Wielewaal Natuurvereniging in opdracht van AMINAL Afdeling Natuur hier volop mee bezig.

In Vlaams Brabant is in samenwerking met BRAKONA (Brabantse Koepel voor Natuurstudie) afgelopen zomer een grote gebiedsdekkende inventarisatie gedaan. De resultaten daarvan komen binnenkort op papier. In Limburg gaan we, samen met LIKONA, al een stap verder. Hier zullen we ons vooral bezighouden met het opvolgen van kernpopulaties (monitoring), uitvoeren van beschermingsmaatregelen en opleiden van lokale vrijwilligers.

Wil je meewerken? Contacteer dan De Wielewaal Hamsterwerkgroep. 🐹

Literatuur

- Christiaens, B. & J. Verwaerde, 1998. Verspreiding van de Hamster (*Cricetus cricetus*) in Vlaanderen. De Wielewaal Natuurvereniging v.z.w., AMINAL, afdeling Natuur.
- Criel, D., A. Lefevre, K. Van Den Berge, J. Van Gompel & R. Verhagen (red.), 1994. Rode Lijst van de zoogdieren in Vlaanderen. AMINAL, Brussel.
- Eisentraut, M., 1928. Über die Baue und den Winterschlaf des Hamsters (*Cricetus cricetus* L.). Zeitschrift für Säugetierkunde 3: 172-208.
- Jansen, K., L.A.M. Backbier & B. Vercoutere, 1995. Themanummer: Het Hamsterproject. *Eliomys*, 1995(4).
- Karaseva E., 1962. A study of the peculiarities of territory utilization by the Hamster in the Altai territory carried out with the use of labelling. *Zoologische Zeitung* 41(2): 275-285.
- Krekels, R.F.M. & R.E.M.B. Gubbels, 1996. Hamsterinventarisatie 1994 en soortbeschermingsplan. *Natuurbalans/NHGL*, Nijmegen/Maastricht.
- Lenders, A., 1985. Het voorkomen van de hamster *Cricetus cricetus* (L., 1758) in relatie tot bodemtextuur en bodemtype. *Lutra* 28:71-94.
- Lenders, A. & E. Pelzers, 1982. Het voorkomen van de hamster *Cricetus cricetus* (L.) aan de noordgrens van zijn verspreidingsgebied in Nederland. *Lutra* 25:69-80.
- Pelzers, E., 1982. De verspreiding van de hamster (*C. cricetus* L.) in Midden-Limburg: 1-31. Rapport Heemkundevereniging 'Roerstreek', Odilöenberg.
- Petzsch, H., 1952. Ungewöhnliches Nestbau- und Mundvorrats-Material im Erdbau eines Hamsters (*Cricetus cricetus* L.). *Anzeiger für Schädlingskunde* 25:172.
- Ruzic, A., 1976. [Some peculiarities in the hibernation of the hamster (*Cricetus cricetus*) and their importance for the controle of that pest]. *Zastita bilja*, 27: 397-417.

Famke Valck, De Wielewaal Natuurvereniging v.z.w.,
Graatakker 11, B-2300 Turnhout,
014/472950 (B)

OP HET WOLVENSPOOR. VRIJWILLIGERS SJOUWEN DOOR DE SNEEUW

Klarissa Nienhuys

Op een paar plaatsen in Europa kunnen vrijwilligers participeren in wolvenonderzoek. Eén van die plaatsen is Zatwarnica, in het zuidoostelijke puntje van Polen. Het onderzoek aldaar door de bioloog Wojciech Smietana, samen met vrijwilligers, is van doorslaggevend belang geweest in het debat over de wettelijke bescherming van wolven in Polen. Voortgezet onderzoek, educatie en de hulp van vrijwilligers is broodnodig om die bescherming ook in de praktijk te realiseren en in stand te houden. Dit verhaal is gebaseerd op twee bezoeken aan de Workshop for Wildlife Research, in oktober 1999 en in maart 2000.

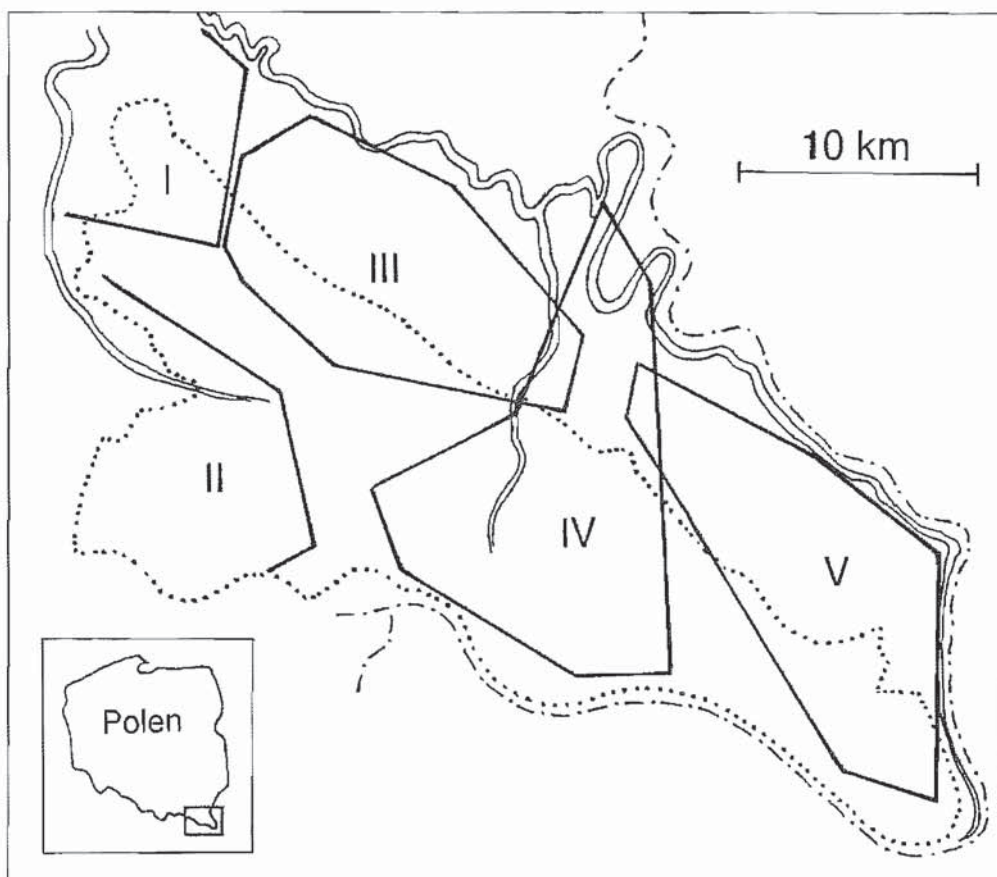

In Zuidoost Polen, bij het drielandenpunt met Slowakije en de Oekraïne, ligt een gebied met het hoogste aantal wolven per vierkante kilometer van Europa, het Bieszczady Nationaal Park. De leefgebieden van de wolven liggen zowel binnen als buiten het Nationaal Park, een gebied in de uitlopers van de Karpaten met bergruggen tot even boven de boomgrens, beukenbossen en glooiende grasgebieden, valleien en rivieren. Het park werd in 1993 onderdeel van het Internationale Biosfeer Reservaat 'Oost Karpaten' (zie figuur 1).

Onbeperkte jacht

Het onderzoek van Smietana begon in 1988. Op dat moment had de wolvenpopulatie in Polen zich min of meer hersteld van de decimering in de periode 1945-1975. Na de Tweede Wereldoorlog stond de regering ten behoeve van veehouders toe, dat de naar schatting duizend wolven onbeperkt bejaagd en vergiftigd konden worden. Om volledige uitroeiing te voorkomen werd in 1975 bepaald dat alleen jagers wolven

Prenten van wolven in de sneeuw.
Foto Klarissa Nienhuys

Figuur 1. Waar Polen, de Oekraïne en Slowakije aan elkaar grenzen (streepjeslijnen) ligt het Internationale Biosfeer Reservaat 'Oost-Karpaten' met een totale oppervlakte van 1538 km². Het Poolse deel daarvan bestaat uit twee landschapsparken (waar gejaagd wordt) en Bieszczady Nationaal Park (271 km²). De grens van dit laatste park is met een stippe lijn aangegeven. In de periode 1991-1995 lagen de territoria van vijf wolvenroedels (I t/m V) zoals hier aangegeven. Rivieren en bergruggen vormen natuurlijke grenzen tussen de roedels. Het gebied waar de roedels III ('Dwernik'), IV en V rondlopen is het onderzoeksgebied; het is 520 km², ongeveer zo groot als de helft van de Veluwe. Naar Smietana & Wajda, 1997.

echter het langst, tot april 1998, voordat de wolf wettelijk beschermd werd verklaard (Workshop enz., 2000; Okarma, 2000).

Figuur 2. Het aantal geschoten wolven per provincie in de periode 1980-1990. Bron: Okarma, 2000. Ruim 40% werd geschoten in de meest zuid-oostelijke provincie, waar nu het IBR 'Oost-Karpaten' ligt. Hier werd de wolf pas in april 1998 als beschermde diersoort aangewezen, als laatste provincie in Polen.

mochten doden. Later werd ook een beperking van het jachtseizoen van kracht. Rond 1988 werd het jagen voor de sport echter steeds populairder (figuur 2). Jagers uit de rijke delen van Europa waren en zijn bereid om vele duizenden guldens neer te tellen om een wolf aan hun trofeeën te kunnen toevoegen. De wolvenpopulatie begon daardoor weer snel af te nemen. Maar tegelijkertijd veranderde de publieke opinie ten gunste van de wolf. In de meeste provincies van Polen werd de wolf tussen 1992 en 1994 als beschermde diersoort aangewezen. In de meest zuid-oostelijke provincie, waar zich de meeste wolven bevonden en veruit de meeste wolven werden geschoten, duurde het

In het debat dat uiteindelijk leidde tot de volledige bescherming van de wolf in Polen, hebben de resultaten van het onderzoek in Bieszczady, mede dankzij de vrijwilligers, een doorslaggevende rol gespeeld. De jagerslobby gaf wolven de schuld van de achteruitgang van de hertenstand, maar het onderzoek liet zien dat de jagers dit zelf veroorzaakt hadden (Smietana & Wajda, 1997).

Workshop

Nog steeds is er in dit gebied een zeer sterke lobby van jagers en veehouders om de bescherming van de wolven (en beren) weer ongedaan te maken. Er wordt ook nog steeds illegaal op wolven gejaagd, terwijl de jachtopziener de andere kant uitkijkt. Met de 'Workshop for Wildlife Research' probeert Smietana bij te dragen aan een vreedzame samenleving tussen mensen en wolven, door middel van onderzoek en educatie. Vrijwilligers kunnen als *Ecovolunteer* tegen betaling deelnemen aan het onderzoek en andere werkzaamheden. De helft van het bedrag komt ten goede aan het project. Vrijwilligers helpen zo financieel en met hun werkzaamheden mee aan het onderzoek (Workshop enz., 2000).

Het onderzoek richt zich op de predator-prooi verhouding, vooral bij wolven, maar ook bij de beren en lynxen in het gebied. Er worden gegevens verzameld over het aantal predatoren, hun uitwerpselen, karkassen van prooien en het aantal prooidieren.

Sporen tellen

Wolven in Polen zijn zeer schuw. Ze hebben hun leven dan ook te danken aan de kunst om bij mensen uit de buurt te blijven. Ze zijn vooral actief in de schemering en 's nachts. In de bosrijke omgeving kan men ze ook moeilijk met een verrekijker tellen. Daarom telt men wolven door hun sporen te bekijken.

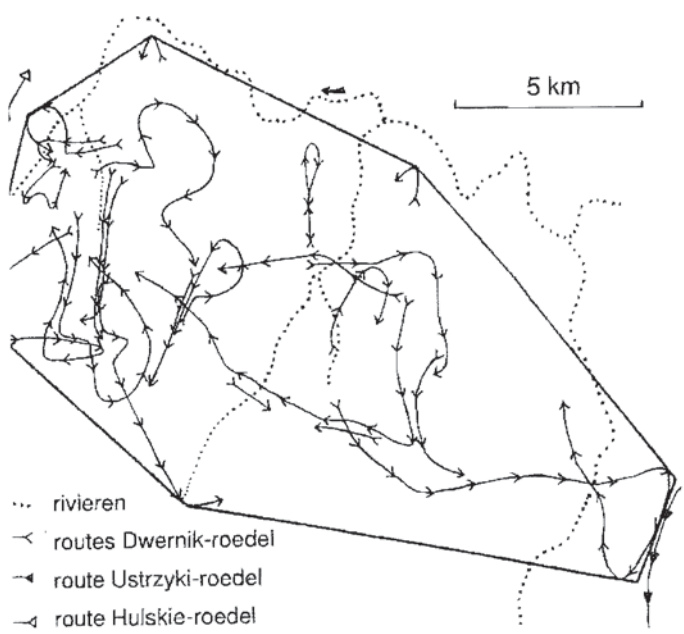
Zolang er genoeg te eten is, blijven wolven liefst binnen hun eigen territorium (zie figuur 1). De roedels in het onderzoeksgebied bestaan ongeveer uit vijf dieren. Aan het begin van de winter zijn de roedels meestal groter. Door sterfte van de jongen neemt de omvang weer af. De beste tijd van het jaar om wolven(sporen) te tellen is aan het eind van de winter, in februari of maart. Op dat moment hebben de sterkste jongen hun eerste winter overleefd. Het sneeuwt nog regelmatig, dus er is elke

Wolven lopen graag precies in een rijtje achter elkaar. Om te weten uit hoeveel wolven een roedel bestaat, moet je het spoor volgen tot het helemaal in individuele sporen opsplijt. Foto Klarissa Nienhuys

dag een goede kans om verse sporen te vinden. De wolven slapen overdag graag in het bos, boven op een heuvel. Op zoek naar voedsel dalen de herten en reeën af naar de warmere valleien, tot bij de rivieren en beken, waar minder of geen sneeuw ligt. De wolven volgen de prooien, ze gaan tegen de avond naar beneden en klimmen 's ochtends weer naar de toppen van de heuvels.

De kunst is om zo te lopen, dat men op één dag alle sporen van het roedel van de afgelopen nacht waarneemt. Kruist een collectief spoor van wolven het pad, dan wordt dit heuvel op of heuvel af gevolgd tot het zich helemaal in individuele sporen opsplijt. Het zal duidelijk zijn dat je het volgen van sporen bij voorkeur met meer mensen tegelijk uitvoert. Een solitaire wolf voegt zich meestal na een tijdje weer bij de rest van het roedel. Het volgen van een

Figuur 3. De routes van het Dwernik-roedel die in de winter 1994/95 met een groep vrijwilligers in kaart zijn gebracht. Bron: Smietana & Wajda, 1997.

spoor is soms wel afzien, vooral als een dier kilometers in het rond loopt. Maar het levert wel fantastische wandelingen en klimpartijen op. Zo was het in maart 2000 een tijd onduidelijk of het Dwernikroedel (zie figuur 1 en 3) vier of zeven wolven telde. Uiteindelijk kwamen we tot de conclusie dat er waar-

Wolven markeren hun territorium met urine, maar ook met keutels. Die worden gebruikt om de samenstelling van het voedsel te onderzoeken. Foto Klarissa Nienhuys

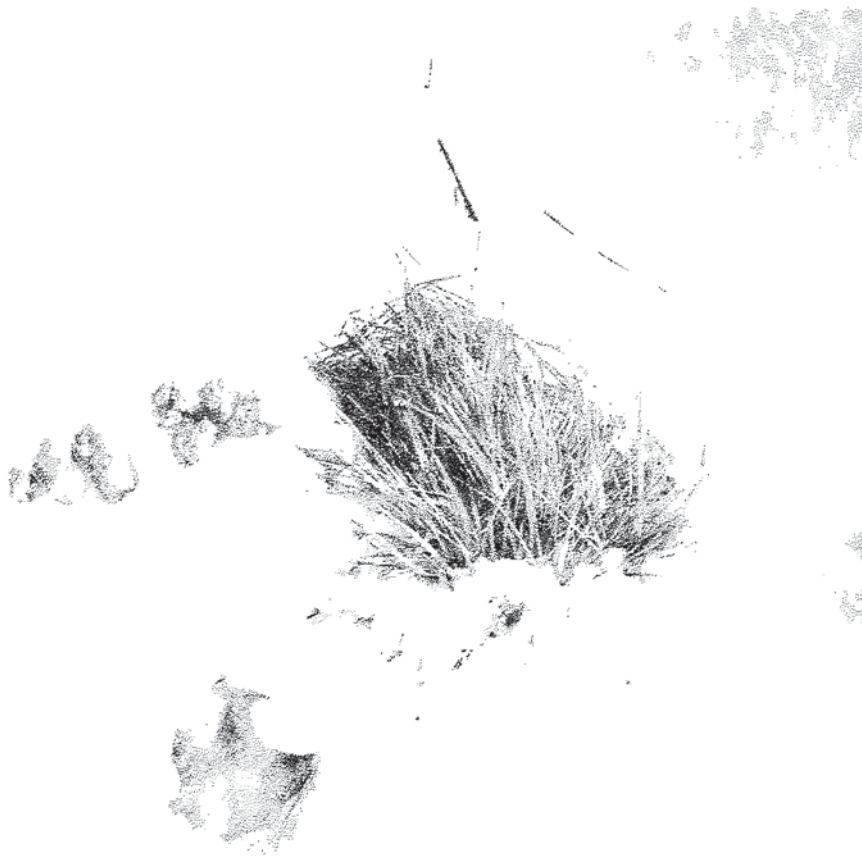
schijnlijk vier volwassen dieren waren, die tijdens de jacht hun drie jongen ergens achterlieten.

Zenders

Tot voor kort heeft de jagerslobby in de regio met succes een vergunning voor de toepassing van halsbandzenders weten te blokkeren. Maar in november 1999 heeft Smietana dan toch eindelijk zo'n vergunning voor de wolven gekregen. Nu worden er dus halsbandvallen opgezet, die regelmatig gecontroleerd moeten worden. De wolven zijn tot nu toe erg slim gebleken. Tot april 2000 had geen van de vallen resultaat gehad. Als eenmaal één wolf in een roedel een zender draagt, wordt het volgen van de roedels misschien wat eenvoudiger. In het gebied loopt wel al een lynx rond met een halsbandzender, die ongeveer om de andere dag gepeild wordt.

Prooidieren

In dit gebied eten de wolven hoofdzakelijk edelherten: 60% tot 90%. Verder worden reeën en jonge wilde zwijnen gepakt. Volwassen wilde zwijnen niet: die kunnen zich blijkbaar goed verdedigen. De hertenpopulatie neemt de laatste jaren duidelijk weer af. De oorzaak moet gezocht worden bij de jagers, die bij voorkeur op volwassen dieren in de kracht van hun leven schieten. Mogelijk

verandert hierdoor de voedselsamenstelling van de wolven.

Informatie over prooidieren wordt op verschillende manieren verzameld. Ten eerste wordt de samenstelling van het wolvenvoedsel vastgesteld door analyse van uitwerpselen. De uitwerpselen bevatten opvallend veel haren en vaak stukjes bot. De 'oogst' van een dag sporen volgen en keutels verzamelen wordt ingevroren en later opgewerkt. De verhouding tussen de prooien wordt vooral vastgesteld door determinatie van de haren (Smietana & Klimek, 1993). De tweede bron van informatie zijn karkassen van gedode prooien. Deze zijn in de winter het gemakkelijkst te vinden, doordat de wolven dan in de valleien jagen en hun sporen beter te volgen zijn. In zomer en winter is het van belang om in het bos op de activiteit van vogels te letten. Op- of rondvliegende raven zijn een vrij zekere aanwijzing voor een vers karkas, maar later komen er ook Vlaamse gaaien en mezen op af. Van een karkas worden indien mogelijk het kaakbeen, eventueel het gewei en het dijbeen meegenomen. De eerste twee geven een indicatie van de leeftijd van het dier. Een rood, dus weinig vet bevattend beenmerg in het dijbeen wijst

Om de leeftijd en conditie te bepalen van de gevonden prooien, worden de onderkaak, het gewei en het dijbeen meegenomen door de onderzoeker Smietana. Foto Klarissa Nienhuys

op een slechte conditie van het prooidier (Bobek et al., 1992).

Herten tellen

De ontwikkeling in de populatie prooidieren wordt zo niet uitputtend dan toch wel systematisch genoeg door observatie bijgehouden om belangrijke verschuivingen te kunnen constateren. In de bronsttijd wordt op het gehoor het aantal burlende herten geteld. In alle jaargetijden worden met vrijwilligers een soort safaritochten gemaakt, om zoveel mogelijk edelherten en reeën te *spotten*. In de zomer zijn in bepaalde gebieden 's morgens vroeg grote groepen grazende edelherten te zien. Tenslotte houdt de onderzoeker via de officiële instellingen voor jachtvergunningen bij, hoeveel hinden en herten in welke leeftijdscategorieën er geschoten worden.

Schapenhonden

De 'Workshop for Wildlife Research' is opgezet om een betere natuurbescherming in het Bieszczady gebied te bevorderen, zowel binnen als buiten het

Op 'safaritochten' door het gebied worden vooral herten en reeën geteld. Deze herten maakten deel uit van een groep van 27, op een dag waarop zes paar ogen in totaal 82 edelherten en 10 reeën telden.
Foto Klarissa Nienhuys

Nationale Park. Naast het onderzoek zijn er twee belangrijke aandachtspunten: de introductie van Tatra-schapenhonden bij lokale boeren en een educatieprogramma voor bewoners en toeristen. Beide activiteiten hebben tot doel de bevolking te leren hoe mensen in een gebied met wolven zonder grote problemen kunnen leven.

Tatra-schapenhonden werden vroeger veel gebruikt om schapen en geiten tegen wolven te beschermen. Deze traditie is grotendeels verloren gegaan. Het programma omvat het fokken, trainen en weer introduceren van deze honden. Boeren worden volledig schadeloos gesteld als een schaap door een wolf wordt opgegeten. Maar boeren verliezen hun vee liever niet. Wolvenroedels in de Bieszczady hebben nog wel genoeg te eten. Maar als hun aantallen zich uitbreiden, zullen sommige wolven verder Polen intrekken waar meer schapen en minder herten zijn. Daar zouden wolven echt een probleem kunnen gaan vormen. Tatra-schapenhonden zijn ooit speciaal gefokt voor het beschermen van

schaapskudden tegen wolven. De honden zijn wit en wollig en van een afstand nauwelijks te onderscheiden van de schapen. Een wolf die een kudde schapen rustig wil bekijken of die probeert aan te vallen, wordt ernstig gestoord door het hondengeblaf. De honden moeten leren de schapen en geiten als hun eigendom te beschouwen, daarom worden zij van jongs af aan met hen vertrouwd gemaakt. Boeren die eenmaal ervaren hoe effectief een goed getrainde Tatra-hond hun kudde beschermt, worden vaak zeer enthousiast over deze manier van natuurbescherming. Tijdens mijn bezoek was het bouwen van een schapenhok, het leeghalen van de oude stal en het maken van een omheining een mooie afwisseling met het sjuuwen door de sneeuw.

Educatie

Het ideaal van Smietana is het oprichten van een Wolf Centrum in het gebied, met een educatieprogramma voor lokale bewoners (kinderen, boeren, mensen in de toeristensector) en voor de toeristen die het gebied willen bezoeken. Dit Centrum zou ook een belangrijke uitstraling naar de aangrenzende gebieden in Slowakije en de Oekraïne kunnen hebben. In Slowakije is de wolf be-

schermde, maar staat hij ook op de jachtlijst. In de Oekraïne wordt de wolf nog als ongedierte beschouwd en is hij een doelwit voor leuke jachtpartijtjes van partijbonzen. Voor het sparen voor en het bouwen van het Wolf Centrum zullen nog heel veel vrijwilligers nodig zijn.

Ideetje voor de krokusvakantie?

Wie aan het wolvenonderzoek wil deelnemen en de conditie heeft om vele uren door een fantastisch mooi sneeuwlandschap te lopen, kan dat in of rond de krokusvakantie (5-9 maart 2001) doen. Ik ben zelf van plan dan nogmaals naar de Workshop for Wildlife Research te gaan en zal graag helpen om de reis er heen te regelen. Met meer mensen verkrijgt je immers een beter resultaat. 🐾

Literatuur

- Bobek, B., K. Perzanowski & W. Smietana, 1992. The influence of snow cover on wolf *Canis lupus* and red deer *Cervus elaphus* relationships in Bieszczady Mountains. In: Global trends in wildlife management. B. Bobek, K. Perzanowski & W. Regelin (eds). Trans. 18th IUGB Congress, Krakow 1987. Swiat Press, Krakow-Warszawa.
- Okarma, H., 2000. De Wolf. Europese wildernis. Deel 1. Uitgeverij De Kei, Amersfoort.
- Smietana, W. & J. Wajda, 1997. Wolf number changes in Bieszczady National Park, Poland. *Acta Theriologica* 42(3): 241-252.
- Smietana, W. & A. Klimek, 1993. Diet of wolves in the Bieszczady Mountains, Poland. *Acta Theriologica* 38(3): 245-251.
- Workshop for Wildlife Research & Ecovolunteer Program, 2000. Wolf Research, Bieszczady National Park, Carpathina Mountains, Poland, 2000. Dit uitvoerige document is te downloaden via www.ecovolunteer.nl of www.ecovolunteer.be

Klarissa Nienhuys,
Van Speijkstraat 16, 9726 BL
Groningen, 050-3120741,
knienhuys@zonnet.nl

Tatra-schapenhonden zijn wit en wollig en in de verte nauwelijks te onderscheiden van schapen. Ze zijn van oudsher gefokt om kudden schapen en geiten te beschermen tegen wolven. Nu worden ze opnieuw gefokt en getraind. De schapen zijn voor de nacht 'ingehekt'. De honden blijven erbij in de buurt.
Foto Klarissa Nienhuys

BOOMMARTERNESTEN IN 1999 EN 2000

Henri Wijsman

De Boommarterwerkgroep-VZZ, tot 2000 bekend onder de naam Werkgroep Boommarter Nederland, voert al enige jaren een inventarisatie uit van boommarternesten in het verspreidingsgebied van de boommarter. Het totale aantal nesten dat gevonden wordt hangt af van de inventarisatiemethoden en van de intensiteit van het onderzoek. Vergeleken met enige jaren geleden worden er tegenwoordig veel nesten bekend. Veel gegevens worden dezer dagen gepubliceerd in een speciaal boommarter-nummer van Lutra.

Zeven jaar lang doet de Werkgroep Boommarter Nederland nu onderzoek naar het voorkomen van de boommarter en geeft zij jaarlijks de periodiek Marterpassen uit. In nummer 7, van 1999, staat een kaartje met alle in die zeven jaar gevonden nesten. Hieruit blijkt het verspreidingsgebied van de boommarter: de Utrechtse Heuvelrug, de Veluwe en een aantal boswachterijen in Drenthe en oostelijk Friesland. Als verspreidingseenheid is het atlasblok (5 bij 5 kilometer) gebruikt. Blokken waarin voortplanting is aangetoond zijn er heel wat. Daarbij kan het gaan om een nestboom, om loslopende jongen al of niet met de moeder, of om een (overreden) wijfje dat drachtig of lacterend was.

Spechtengaten

Om een inventarisatie te kunnen maken van de gebieden waar voortplanting plaatsvindt, heeft de werkgroep gekozen voor het zoeken naar nestbomen, onder de aanname dat het merendeel van de jongen in boomnesten ter wereld komt. Er is slechts éénmaal voortplanting in een speciale boommarter-nestkast vastgesteld. Je begint met het in kaart brengen van alle holle bomen, dat zijn

Het inventariseren van spechtengaten in de winter levert de basis voor het opzoeken van jonge boommarters in het voorjaar. Foto Sim Broekhuizen

Het observeren van een nestboom is bijzonder boeiend. Meestal komt het wijfje vanuit de kroon van de boom naar het gat toe. *Foto Ad van Rosendaal*

meestal bomen met één of meer spechtengaten. Dat doe je al in de winter, in de hoop dat één van die bomen door een boommarter wordt uitverkoren tot nestboom. Dit systeem werkt, maar is onvolledig: nesten op zoldertjes, op roofvogelhorsten of in konijnenholen worden gemist, tenzij je er toevallig op stuit. Op dergelijke locaties worden namelijk nogal eens groepjes jongen met de moeder gezien; je weet dan niet helemaal zeker of ze er vanaf het begin al gezeten hebben, maar waarschijnlijk lijkt dat wel. Kortom, er zullen bij het inventariseren wel een aantal nesten over het hoofd worden gezien. Maar gevonden worden er toch ook heel wat. In 1998 werden er 20 'gevallen van voortplanting' ontdekt, deels groepjes jongen, deels nestbomen. In 1999 waren het er 29, en dit jaar 23. Meldingen van niet-werkgroepsleden komen soms pas na afloop van het seizoen binnen, vooral als ze van boswachters afkomstig zijn. Voor 2000 zijn we dus vermoedelijk nog niet volledig.

Veelvuldig posten

Het ontdekken en bestuderen van een nestboom is enorm boeiend. De marter slaapt binnen het eigen territorium steeds op een andere plek, ook het wijf-

je. De keuze van de nestplaats, waar ze dan continu slaapt, geschiedt voor zover wij weten meestal begin april, vlak vóór de worp. Als ze er eenmaal een aantal dagen zit, herken je de nestboom aan de mest in de takken en vaak ook onder de boom. Een nieuwe methode is het plaatsen van temperatuursondes in veelbelovende bomen (zie Kleef 1997, 1998, 2000). Dat moet in het vroege voorjaar gebeuren. Als de sonde op zekere dag een enorme temperatuursverhoging registreert, zit er een boommarter in het hol. Blijft die er verder permanent aanwezig, dan weet je dat daar een moertje jongen heeft geworpen en op welke dag ze precies geboren zijn. Nu de nestboom gelokaliseerd is, kun je door veelvuldig posten het moertje ook vaak te zien krijgen. Boommarters benaderen hun nest gewoonlijk van boven af: ze klimmen via een naburige boom omhoog en gaan dan door de kruinen naar hun nestboom. Daar zijn ook uitzonderingen op: een geïsoleerde boom in het Kroondomein liet het moertje geen keus, maar bij Renkum was een moertje dat zonder 'noodzaak' gewoon de kort-

Mest op een dikke tak wordt gezien als een vrijwel zeker teken dat in die boom een boommarterwifje jongen heeft. Foto Sim Broekhuizen

ste weg omhoog nam. En bij een boom op Den Treek sprong ze eerst ruim een meter omhoog naar een lage tak van de naburige boom en belandde dan toch via de kruin bij haar nest.

Het regelmatig waarnemen van het moertje heeft nog een ander voordeel, namelijk dat je haar kunt 'volgen'. Boommarters zijn individueel herkenbaar aan het patroon van vlekken in hun oranjegele bef, al is dat niet gemakkelijk. Zo kennen we twee gevallen van moertjes die in 2000 voor de vierde keer in successie jongen wierpen, het ene zat bij Amerongen, het andere bij Smilde.

Krijgertje

In een zeer jong stadium kun je de boommarterjongen vaak al horen: een heel 'dun' gekrijt, door luid zingende vogels heen soms maar moeizaam te ontwaren. Je wilt dan graag weten om hoeveel jongen het gaat; tenzij je beschikt over klimtuig moet je echter afwachten hoeveel koppen of staarten je in een latere fase naar buiten ziet komen. In de praktijk onderschat je daardoor het aantal jongen, dat kan variëren van twee tot vier. Een prachtig schouwspel levert de laatste week van mei, als de kleine boommarters binnen in de boom krijgertje spelen. Vaak is een nestboom over een behoorlijke lengte uitgehold en heeft naast een of meer

grote gaten ook enkele kleinere. Die kunnen niet dienen als ingang, maar je kunt er wel iets door zien. De jonge marters rennen binnen al heel wat rond zonder dat ze (wijselijk) een stap buiten de deur zetten. Ze zijn ook overdag heel actief, zodat het geduldig posten regelmatig beloond wordt. Soms slapen ze wel een uurtje, maar dan steken ze elkaar weer aan. Als ze eindelijk naar buiten gaan, zijn ze dus al behoorlijk geoefend in het boomklimmen – dat onderschat men wel eens. Ook zullen ze binnen wel eens gevallen zijn, maar daar is dat niet diep. Buiten vormt het een reëel gevaar; het nest zit vaak op een hoogte van zes tot tien meter. Soms kost het de jonge marter het leven, maar er zijn waarnemingen waarbij het jong op zacht gras of mos viel, binnen enkele seconden door de moeder werd opgepakt en terug naar boven gebracht. Niets aan de hand. Na een klein aantal dagen komt opeens aan alle pret een einde, want dan gaan de marters 'verhuizen'. Ze betrekken een ander onderkomen of slapen in de buitenlucht. In elk geval zijn ze verdwenen. En hoewel je zou denken dat zo een luidruchtig troepje wel terug te vinden moet zijn in het bos, lukt dat maar zelden.

Minimale nestafstand

Een belangrijk doel van het inventariseren is het bepalen van de zogenaamde minimale nestafstand. We gaan ervan uit dat de oppervlakte van een boommarter-

territorium een bepaald aantal hectaren beslaat en dat de nestboom vaker in het midden dan aan de rand geplaatst is. Als je jarenlang vindt dat de kleinste afstand tussen twee nestbomen anderhalve kilometer is en het daarbij blijft, kun je alleen al daaruit een minimumgrootte van het gemiddelde territorium berekenen van de orde van 200 hectare. De afstand is meestal veel groter, maar dan pijnigt je je met de vraag of er misschien een nestboom tussen stond die je over het hoofd hebt gezien!

Uitgaande van de totale bosoppervlakte in het verspreidingsgebied van de boommarter en alléén meegerekend de bossen van tenminste 200 ha, van een territoriumomvang van 200 à 500 hectare en van de gebruikelijke aantallen jongen en niet aan de voortplanting deelnemende vrouwtjes, dan is de schatting dat er in Nederland 100 nesten van boommarters kunnen zijn, zonder dat ze elkaar in de weg lopen (Wijsman, 1997, met correctie in Wijsman 1998). Dat zou betekenen dat we hiervan elk jaar een kwart registreren, wat niet slecht is in relatie tot de beperkte mankracht en het tijdrovende zoeken naar en controleren van holle bomen.

Goede gebieden

In figuur 1 zijn de atlasblokken met nesten in 1999 en 2000 weergegeven. Het is altijd de vraag wat je daarbij meetelt; voor deze kaart is het criterium wat

ruim genomen en is niet alleen een nestboom met jongen meegeteld, maar ook een grote latrine zoals die alleen opgebouwd kan zijn door een gevestigde marter. Voor zover wij thans weten betreft het dan altijd een moeder met jongen. Jongen die later in het seizoen gezien worden binnen een straal van twee kilometer van een nestboom, tellen we niet meer mee als een apart geval. Onze beste gebieden zijn het Drents-Friese Woud, de omgeving van Amerongen en het Nationaal Park Veluwezoom. Opmerkelijk zijn de geringe nestafstanden die we vonden op de Imbosch: in 1999 een van 850 meter en in 2000 een van 600 meter. Zou dit een rijk terrein zijn met een ongewoon hoge boommarterdichtheid? Behoorlijke aantallen vonden we ook rond Amerongen en rond Smilde.

Witte plekken

De kaart van Nederland met daarop de atlasblokken waar een nest gevonden is, geeft vooral de atlasblokken aan waarin actief gezocht is. Ondanks al ons werk van de jaren '90 zijn er bepaalde witte plekken overgebleven. Dit hangt ermee samen dat we in die gebieden niemand hebben kunnen vinden die daar de holle bomen in kaart brengt om er vervolgens in het voorjaar langs te lopen. Ik denk hierbij aan de omgeving van Zeist, Ede,

Figuur 1. Boommarternesten in 1999 en 2000.

Epe, Nunspeet, Putten, Loenen en Eerbeek. Een groot wit gebied is ook het Kroondomein; daar speelt mee dat het krijgen en het behouden van een vergunning niet zo gemakkelijk is. Ook moeten we meer contacten zien te krijgen bij het Gelders Landschap. Er zijn in deze gebieden bijna altijd wel vogelwerkgroepen actief, maar die bleken bij een verzoek om medewerking slechts in bewoonde spechtenholen geïnteresseerd.

Toekomst

Zou de boommarter zich in de toekomst kunnen uitbreiden? Als op dit moment alle geschikte biotopen bezet zijn met territoria van standaard-grootte, moet hij het hebben van areaaluitbreiding. Ontwikkeling van ouder en meer natuurlijk bos met dikkere bomen in Flevoland en Noord-Brabant is de ene ontwikkeling; aanpassing aan een habitat waar je in eerste instantie niet aan denkt de andere. Bij het laatste denk ik aan de natte biotopen die de boommarter zijn Friese naam *beamotter* hebben opgeleverd, en waarvan recente nesten rond Eernewoude (1998, 1999, onder het dak) mooie voorbeelden zijn; daarnaast zijn er in de bossen op klei zoals in het Kromme Rijngebied van tijd tot tijd boommarters gezien, die daar misschien wel gaan aarden. Wij observeren nu enige reeds bekende territoria, waarvan de bewoonsters omkwamen, teneinde te zien hoe snel daar rekolonisatie plaats vindt. Dat kan dan misschien een maat zijn voor het vermogen tot dispersie naar nieuwe gebieden.

Literatuur

- Kleef, H.L., 1997. Boommarterinventarisatie in Nederland: aanpak en resultaten, toegepast op Noord-Nederland. In: Canters, K.J. & H.J.W. Wijsman (red): Wat doen we met de boommarter: 11-9. Wetensch. Meded. KNNV 219.
- Kleef, H.L., 1998. Nieuwe mogelijkheden voor onderzoek aan de Boommarter in Nederland. *De Levende Natuur* 99(5): 180-184.
- Kleef, H.L., 2000. Natal den attendance of two female pine martens *Martes martes* in relation to kitten development. *Lutra*, in voorbereiding.
- Wijsman, H.J.W., 1998. Het BIN-project in het voorlaatste jaar. *Marterpassen* VI: 12-18.
- Wijsman, H.J.W., 1999. De boommartersituatie in 1998. *Marterpassen* VI: 28-32.
- Wijsman, H. & H. Kleef, 1998. Boommarters belaagd door bosuilen en bijen. *Zoogdier* 9(2): 16-19.

De Boommarterwerkgroep zoekt nieuwe leden!

Er zijn niet veel mensen die zelf ooit een boommarter gezien hebben, laat staan een nest spelende jonge marters. Wie voldoende tijd en interesse heeft om mee te doen aan het onderzoek van de Werkgroep kan zich aanmelden bij de secretaris, adres zie onder. Het gaat dan om onderzoek op de witte plekken die in het artikel genoemd zijn. Het is niet zo moeilijk als men denkt, verwarring met de steenmarter bijvoorbeeld is op de Veluwe en in de provincie Utrecht niet mogelijk omdat die daar nog niet voorkomt. Een ambitie van de BMW is, om in deze gebieden ooit een keer alle holle bomen in het onderzoek te betrekken en aldus theoretisch alle in boomholten nestelende boommarters op te sporen. Iets dat tegen 2020 best haalbaar moet zijn!

Chris Achterberg, Koningin Wilhelminaweg 72, 3958 CP Amerongen

Henri Wijsman, Tony
Offermansweg 6, 1251 JK Laren,
035-5389031

DE HUISKAT ALS PREDATOR VAN KLEINE MARTERACHTIGEN

Vilmar Dijkstra

Enige tijd geleden werden in Zoogdier twee waarnemingen vermeld van door een huiskat *Felis catus* gevangen wezels *Mustela nivalis* (Dijkstra, 1999). Daarbij stond een oproep om zulke door een huiskat gevangen kleine marterachtigen te melden. Drie vragen speelden daarbij een rol: komt het vaker voor dat wezels door een huiskat worden gevangen, worden hermelijn *M. erminea* en buning *M. putorius* ook door katten gevangen en wanneer en waar vindt zulke predatie plaats? Dit laatste is van belang voor het verwerken van de gegevens in de zoogdierdatabank. Inmiddels zijn we een jaartje verder en is het tijd om de balans op te maken.

In totaal reageerden tien personen op de oproep, waarvoor dank. Eén persoon reageerde zelfs vanuit Engeland. Twee personen kwamen met een lijst(je) waarnemingen: Bauke Hoekstra had in zijn collectie zestien door huiskatten gepredeerde kleine marterachtigen (waarvan één in Duitsland), Vincent van Laar meldde vier gevallen, waarvan één waarneming ook in de lijst van Bauke Hoekstra voorkomt. In bijna alle gevallen kan worden aangenomen dat de doodsoorzaak de predatie door een huiskat was. Eén melding is een vondst in een grasveld, waarbij eventueel predatie door een ander roofdier in het spel kan zijn. Bijna iedereen vermeldde een datum en een kilometerhok, waardoor de meeste gegevens in de zoogdierdatabank kunnen worden opgenomen. Een aantal personen verwees naar literatuur waarin dit onderwerp wordt behandeld.

Wezel en hermelijn

Het komt inderdaad vaker voor dat huiskatten wezels vangen. Van de 28

Het gebeurt nog tamelijk vaak dat katten thuis komen met een wezel of hermelijn als prooi. Opgegeten worden ze meestal niet. Foto Vilmar Dijkstra

Vooraf de kleinere wezel, hier 'kegelend', valt ten prooi aan katten. Ze komen in het algemeen ook meer voor. Veel invloed op het aantal wezels kan de huiskat bijna niet hebben. Foto Dick Klees

zekere gevallen bleek het 24 keer om wezels te gaan. In de andere vier gevallen was het een hermelijn. Waarschijnlijk is de bunzing voor een huiskat een te grote jongen om zich aan te vergrijpen. Ook in de literatuur wordt de huiskat genoemd als predator van wezel en hermelijn (Kompanje, 1994 en verwijzingen in De Vries, 1963 en King, 1989).

Geslacht, leeftijd en gewicht

Hoewel geslacht, leeftijd en gewicht niet van alle wezels bekend zijn, is het toch interessant om daar aandacht aan te schenken. In de waarnemingen zitten 9

mannen en 9 vrouwen. Als we dit alleen bij de adulte (territoriale?) dieren bekijken, ontstaat hetzelfde beeld: 4 mannen en 3 vrouwen. Van de kleine marterachtigen is bekend dat in een territorium van een mannetje twee of meer vrouwtjes huizen. In principe leven er in het 'jachtgebied' van een huiskat dan ook meer vrouwelijke wezels dan mannelijke wezels. Hoewel het aantal waarnemingen gering is, lijkt het erop dat de mannen een grotere kans hebben om een huiskat letterlijk tegen het lijf te lopen. Dit kan veroorzaakt worden door een verschil in gedrag tussen de seksen. Wat verder opvalt is dat 63% van de gevangen wezels waarvan gegevens bekend zijn, nog in hun eerste levensjaar zit. Dit zou echter een afspiegeling kunnen zijn van de verhouding tussen adulten en jongen in het veld, want wezels worden niet oud. De bekende gewichten van de adulte wezels vallen (op één na) allen in de gewichtenreeks die in Lange et al. (1994) wordt opgegeven. Alleen het mannetje dat in 1999 in de Biesbosch werd gevangen is met 175 gram beduidend zwaarder dan de opgegeven reeks (man: 65-150 gr). Bij de hermelijn kan alleen worden geconstateerd, dat zowel man als vrouw, zowel jong als adult worden gevangen.

Parasieten

Erwin Kompanje van het Natuurmuseum Rotterdam constateerde bij 'zijn' door een huiskat gevangen wezel de aanwezigheid van de parasitaire nematode *Skrjabingylus nasicola*. Hij vraagt zich af in hoeverre de aanwezigheid van deze parasiet de kans op predatie door een huiskat vergroot. De parasiet houdt zich op in de voorhoofdsholte, wat uiteindelijk resulteert in perforatie van de schedel. Van Soest et al. (1972) bekeken ruim 200 schedels van wezels en troffen in 56% perforaties aan veroorzaakt door *Skrjabingylus*. De perforaties treden pas enige tijd na besmetting op, waardoor het percentage werkelijk besmette dieren hoger is. De nematode is overigens ook bekend bij de andere kleine marterachtigen. Het is aannemelijk dat de aanwezigheid van de nematode uiteindelijk een vermindering van het algemene welbevinden en de alertheid veroorzaakt (zie King, 1989). De kans op predatie door katten wordt hierdoor groter. Het zou aardig zijn de nog voorhanden zijnde schedels op de aanwezigheid van (sporen van) de parasiet te controleren. Ik vermoed dat een zware infectie met *Skrjabingylus* het vangen van een wezel

Vier gevallen werden bekend waarbij een hermelijn gegrepen werd door een huiskat. Foto Dick Klees

of hermelijn weliswaar vereenvoudigt, maar dat katten toch ook gezonde wezels vrij gemakkelijk kunnen vangen.

Topje van de ijsberg

Aangenomen mag worden dat het overgrote deel van de door huiskatten gevangen kleine marterachtigen direct in de groencontainer belandt en niet bij een 'zoogdierkenner' wordt gemeld. Het gaat hier dus om het topje van de ijsberg. De vraag is, of de Nederlandse huiskatpopulatie een negatief effect heeft op populaties van de kleinste marterachtige. De hoge voortplantingssnelheid van de wezel (bij een gunstige voedselsituatie: een hoge woelmuistand) maakt dat onwaarschijnlijk. Hooguit zeer plaatselijk zouden katten een negatieve invloed kunnen hebben. Grotere boosdoeners in de afname van het aantal kleine marterachtigen zijn ongetwijfeld de intensivering van de landbouw (minder muizen) en het verkeer (meer slachtoffers).

Literatuur

- Dijkstra, V., 1999. Huiskat en wezel. Zoogdier (10)3:26.
 King, C., 1989. The natural history of weasels & stoats. Christopher Helm, London.
 Kompanje, E.J.O., 1994. Een zeer onfortuinlijke wezel (*Mustela nivalis*). Straatgras. Berichten uit het Natuurmuseum Rotterdam (6)3:160-162.
 Lange, R., P. Twisk, A. van Winden & A. van Diepenbeek, 1994. Zoogdieren van West-Europa. KNNV-Uitgeverij, Utrecht
 Soest, R.W.M. van, J. van der Land & P.J.H. van Bree, 1972. *Skrjabinogylus nasicola* in skulls of *Mustela erminea* and *Mustela nivalis* from the Netherlands. Beaufortia 20:85-97.
 Vries, H. de, 1963. De Wezel, *Mustela nivalis* L. Een samenvattende literatuurstudie. RIVON-rapport, Bilthoven.

Vilmar Dijkstra, VZZ, Oude Kraan 8, NL-6811 LJ Arnhem,
 e-mail: v.dijkstra@vzz.nl,
 tel. 026-3705318 (NL)

VOSSEN VANGEN VALT NIET MEE. 'EENOOG' FOPT EN WORDT GEFOPT

Jaap Mulder

De afgelopen vier jaar heb ik me intensief beziggehouden met de vossen van het duingebied tussen Katwijk en Den Haag. Het Duinwaterbedrijf Zuid-Holland dat deze duinen beheert, deels samen met Staatsbosbeheer, wilde graag weten hoeveel vossen er zitten, wat ze eten, wat ze doen enzovoort. Met een ploegje enthousiaste medewerkers gingen we er tegenaan. Als je iets wilt weten over het leven van vossen, kun je ze het beste een zender omhangen. Je kunt ze dan op afstand en in het donker volgen zonder ze te storen. Om ze een zender te kunnen geven moet je ze echter eerst vangen. Door gebruik te maken van de kennis van anderen en lerend van je eigen ervaringen, lukt dat op den duur wel aardig. Maar zodra je denkt, ik kan het, is er een vos die je te slim af is.

Na het vangen van zo'n zestig volwassen vossen is het vangen van nóg weer een vos niet meer zo spannend. Ook is het niet erg moeilijk meer, als je weet hoe het moet. Alleen, het is meestal toeval welke vos je vangt, je kunt niet kiezen. Opvallend is dat je dikwijls vossen vangt die blijkbaar even een uitstapje maken buiten hun vaste woongebied. Als je dan na het loslaten hun zendersignaal gaat opzoeken, blijken ze helemaal niet in het onderzoeksgebied te leven maar een paar kilometer verderop. Blijkbaar trappen ze gemakkelijker in onze vallen als ze niet in hun eigen territorium rondlopen, waar ze elk plekje van haver tot gort kennen.

Niet te volgen

In het vossenonderzoek laat de techniek

Vossen slapen niet vaak in een hol. Ze gebruiken hun holen vooral om jongen te werpen en op te laten groeien. Holen maken hen kwetsbaar voor de mens: ze kunnen uitgegraven worden. Foto Jaap Mulder

het soms afweten. Dan houdt een zender er bijvoorbeeld onverwacht vroeg mee op. Soms stopt de zender niet helemaal met zenden, maar piept hij nog af en toe, op onvoorspelbare momenten. Echt volgen kun je zo'n vos dan niet meer, maar soms merk je dat hij er nog is. Dat was het geval met vos 'Eenoog', een vrouwtje met, u raadt het al, slechts één functionerend oog. Vanaf mei 1997 was het hommeles met haar zender. Zeer onregelmatig piepend, urenlang stil, dan weer een rateltje. Kortom, niet meer te volgen.

In de daarop volgende winter bedachten we dat we haar graag weer wilden vangen om haar een nieuwe zender te geven. Ze leefde namelijk midden in het onderzoeksgebied. Het idee was dat we haar uit zouden graven als we haar een keer overdag in een hol zouden peilen. In het algemeen maken vossen weinig gebruik van hollen, meestal slapen ze overdag tussen dichte begroeiing. Alleen de vrouwtjes kruipen tegen het eind van de winter van tijd tot tijd in een hol, waar ze dan vroeg in het voorjaar hun jongen werpen.

Uitgraven?

Pas op 11 maart konden we Eenoog 's middags in een hol peilen. De volgende morgen posteerde iemand zich met een ontvanger in de buurt en na ruim een uur kwam de zender van Eenoog plotseling in de lucht. Ze bleek gelukkig opnieuw in het hol te zitten. Flugs werden de schoppen gehaald, terwijl iemand op de burcht achterbleef en alvast wat struikjes uittrok. Nog voor we terugkwamen met het materiaal meldde de 'wacht' via de portofoon dat de vos uit een van de ingangen was weggerend! Een vreemde zaak, want vossen kruipen in het algemeen, als ze uitgegraven worden, diep hun hol in.

We waren gewaarschuwd. In april betrof Eenoog een ander hol, dat er klein en eenvoudig uitzag. Hier lag onze kans! Opnieuw werd gepost tot de zender aansloeg en haar positie verraadde. Inderdaad in een klein hol dat gemakkelijk uit te graven was. Nu namen we het zekere voor het onzekere en stopten de enige ingang goed dicht met een sjaal (mensengeur!) en flink wat zand. Maar, alsof de duvel ermee speelde, nog voor de eerste schop de grond in ging had ze zich door de dichtgestopte ingang naar buiten gegraven en hadden we opnieuw het nakijken. Waarlijk een dappere en slimme vos! Maar nu had het heilig

Tot onze opluchting was het de derde keer raak en liet 'Eenoog' zich met een net vangen. Hans Frederiks haalt haar eruit. Foto Anika van Oijen

vuur ons definitief te pakken! Ook onderzoekers hebben jagersbloed...

Driemaal is scheepsrecht

Zouden we nog een derde kans krijgen? Het duurde tot begin december voor we het nog eens konden proberen. We peilden haar in een eikenbosje op een helling. Met een man of zes stelden we netten op rond het hele bosje, waarna we de terreinmedewerkers van DZH uitnodigden ons te helpen met het eruit jagen van de vos. Zo'n onderbreking van het gewone werk is altijd welkom. Bovendien ziet men elkaar dan nog eens. Maar bij de drijfjacht kwam er geen vos uit het bos. Gelukkig piepte de zender nog goed en konden we vaststellen dat Eenoog in een konijnenhol zat op een steile helling. Niet uit te graven! Dat waren we deze keer ook niet van plan.

Het hol had een stuk of zes ingangen. Op elke ingang werd een medewerker neergezet die het gat met zijn gat dichtield. Dicht om de burcht heen werd een kring van vangnetten geplaatst. Voor de vorm werd bij elke ingang even wat gegraven en toen trokken we ons stilletjes terug. Binnen een minuut kwam ze het hol uitgerend en hing ze in het net te spartelen. Gevangen dankzij haar eigen listen. Wat een mooi gezicht en wat een opluchting!

Jaap Mulder, De Holle Bilt 17,
3732 HM De Bilt

EEN BIOLOOG BIJ DE LETTEREN

EEN INTERVIEW MET WIETSKA PRUMMEL

Marijke Drees

Op zoek naar gegevens over de vroegere verspreiding van de noordse woelmuis trof ik Wietske Prummel. Ik wist dat ze bij archeologie werkte en had dat altijd vooral geassocieerd met het determineren van botten van huisdieren. Tot mijn verbazing vertelde ze me over een opgraving in Friesland, de terp van Oosterbeintum, waar ook noordse woelmuizen waren gevonden. Aanleiding om haar eens te interviewen over haar werk en vooral over de vondsten van wilde dieren.

Wietske werkt op het BAI, het Biologisch Archeologisch Instituut van de Universiteit van Groningen. Archeologie valt onder 'Letteren' en heeft natuurlijk vooral met cultuur te maken. Archeologie begint op het moment dat de mens sporen achterliet. De mens heeft lang met dieren samengewoond, de langste tijd als jager en verzamelaar. De meeste sporen stammen echter uit de tijd van de landbouw, toen er nederzettingen ontstonden en huisdieren werden gedomesticeerd en gehouden. Bij opgravingen vind je vooral de botten van deze gedomesticeerde dieren.

Waarom ben je archeozoologie gaan doen?
Mijn interesse in dit soort onderzoek komt voort uit de combinatie van een interesse in biologie en in cultuurhistorie. Mijn belangstelling ligt op het hele scala van relaties tussen mens en dier, zowel de gejaagde dieren, als de gedomesticeerde dieren. Ik vind het interessant te ontrafelen hoe men vroeger met dieren omging. Een bijzondere passie van mij is het onderzoek naar de rol van dieren bij de rituelen en de godsdienst van de mens. Welke dieren werden geofferd, at de mens er dan zelf ook nog

"Ik vind het interessant te ontrafelen hoe men vroeger met dieren omging."
Foto Rob Koelman

Bestudering van de dierresten uit vroege nederzettingen geeft inzicht in wat voor dieren de mens vroeger at en bezat. Foto Rob Koelman

wat van, welke dieren gingen met de mens mee in het graf en waarom doken die gebruiken soms op en verdwenen ze later weer even snel. Het symbolisch of ritueel gebruik van dieren zegt iets over de denkwijze van de vroegere mens. Dát interesseert me, maar daarnaast ook de veranderingen in het landschap en de wilde fauna door toedoen van de mens. Als kind keek ik naar planten en was lid van de NJN. Maar ik was ook een alfa en ik heb er nog over gedacht om Nederlands te gaan studeren. Het werd toch biologie. Verder is het een kwestie van toeval. Toen ik las dat Anneke Clason studenten zocht om mee te werken aan een opgraving bij Valkenburg heb ik me daarvoor opgegeven.

In het huidige onderzoek vormen de wilde dieren 'de krenten in de pap'. Zowel uit de tijd van de jagers en verzamelaars als bij de landbouwnederzettingen zijn verrassende vondsten gedaan. Misschien kunnen niet alle lezers van Zoogdier dat waarderen, maar in dit vak ben je dankbaar dat de mens jacht maakte op dieren, want zo zijn de mees-

te botten bij de nederzettingen terechtgekomen.

Waar werk je op dit moment aan?

Nu ik een vaste aanstelling heb en niet meer van het ene project in het andere rol, zoek ik het materiaal uit dat al in de jaren dertig is verzameld bij de Tjonger in Zuidoost Friesland en dat nog op de zolder van het BAI lag. Letterlijk lijken uit de kast halen dus. Het zijn vondsten uit de Middensteentijd, van jagers en verzamelaars. Op de jachtplaats zijn resten van oecrossen gevonden met snijsporen van het slachten. Ook zijn er resten van eland, otter, bever en (wild) paard. De exacte datering van deze vondsten is lastig. De meeste dateringen worden gedaan aan de hand van door mensen gemaakte voorwerpen op de vindplaats, maar dat leidt in dit geval alleen tot globale bepalingen. Ik hoop geld te krijgen om er een C14-datering op los te laten. Tot

"Tot mijn verrassing zat er een schedel van een jonge beer bij het oude materiaal van de Tjonger". Foto Rob Koelman

mijn verrassing zat er een schedel tussen van een jonge beer. Naast het werk aan dit project ben ik voor alle projecten van het instituut de specialist voor huisdieren en vogels.

Wat vind je ervan dat in Nederland nu zoveel noodopgravingen gedaan moeten worden, bijvoorbeeld bij de Betuwelijn?

Ik vind het van belang dat daarbij ook tijd en geld wordt vrijgemaakt voor de interpretatie van de vondsten. Dat is het eigenlijke fundamentele onderzoek. Vergelijking met buitenlands onderzoek, bijhouden van literatuur. Een voorbeeld: indertijd vond Anneke Clason bij diezelfde opgraving in Valkenburg (Zuid-Holland) de schedel van een lynx. Hoewel ze bij de publicatie direct wees op de handel die er ook in die tijd al was, en op de mogelijkheid dat een Romeins soldaat bijvoorbeeld de schedel en huid had meegenomen met zijn persoonlijke bezittingen, is dit verhaal een eigen leven gaan leiden: "Ook vroeger kwamen er al lynxen voor in Nederland."

Aandacht voor de ecologie, de omgeving waarin de mensen leefden, is er bij het BAI altijd geweest. Ook de oprichter, van Giffen, was bioloog. En dan gaat het niet alleen om het achterhalen van de vegetatie, door pollenanalyses, maar ook om de dieren die er leefden. Kleine zoogdieren als de noordse woelmuis komt men alleen tegen bij detailwerk, als de aarde werkelijk gezeefd wordt. Het moet wel altijd nat zijn geweest, want in zand vergaat dit soort resten snel.

Zit je nu niet erg veel binnen, terwijl je begonnen bent met de NJN?

Naast het onderzoek van 'oude lijken op zolder' en het onderwijs aan studenten biologie en letteren, blijven er maar een paar dagen over voor veldwerk. Onderwijs is ook leuk. Interessant zijn de verschillende culturen van de studenten: biologen hebben altijd een lineaal, en meestal een rekenmachine bij zich. De anderen denken daar niet zo gauw aan.

Marijke Drees,
Brinklaan 9, 9722 BA Groningen

WAARNEMINGEN

Braakbalvondst grote bosmuis langs de Maas

In een partij kerkuilbraakballen die in het kader van het project 'Braakbalmonitoring' (onderdeel van Zoogdiermonitoring) is verzameld in januari 1999 in de omgeving van Geulle aan de Maas (gemeente Meerssen), zijn op een totaal van 209 prooidieren twee grote bosmuisen *Apodemus flavicollis* aangetroffen. De vindplaats ligt in het noordelijk deel van het huidige bekende verspreidingsgebied. In Zoogdier heeft al eens een overzicht gestaan van vangsten en vondsten uit de periode 1990 t/m 1995 (Bitter, 1996). Sindsdien is de soort in 1997 gemeld uit de omgeving van de Vijlenerbossen (Barendse, 1997) en in 1998 gevonden langs de Geul in Meerssen (mond. meded. L. Backbier). Deze braakbalvondst vormt een aanvulling op de verspreiding van de soort in Zuid-Limburg en is een aanwijzing dat de grote bosmuis zich nog steeds uitbreidt.

Eind jaren zestig was de soort nog slechts incidenteel aangetroffen in Zuid-Limburg. In 1984 bleek de grote bosmuis tamelijk algemeen voor te komen in het Vijlenerbosch (Bergers et al., 1989) en in de jaren negentig kwamen we tot de ontdekking dat ook andere bosgebieden in Zuid-Limburg gekoloniseerd te zijn. Ook in die tijd constateerde men dat de grote bosmuis niet strikt gebonden is aan vochtige loofbossen, maar ook veel voorkomt in allerlei heggen en hagen (Barendse, 1993). Wellicht is het grote aantal heggen en hagen (als 'verbindingswegen') in Limburg mede verant-

woordelijk voor de gesignaleerde toename.

Iedereen die braakballen uit Zuid-Limburg pluist, moet rekening (gaan) houden met de aanwezigheid van deze soort in braakballen. Men kan zich overigens het beste aanmelden bij de Braakbalmonitoring. Er zijn goede contacten met de Kerkuilenwerkgroep Limburg, dus ga niet zelf braakballen verzamelen en 'wild pluizen'. Ook Belgische pluizers uit de wijde omgeving van Maasmechelen moeten rekening houden met de mogelijke aanwezigheid van grote bosmuisen.

Andere bijzondere soorten die in deze partij werden aangetroffen zijn de ondergrondse woelmuis *Microtus subterraneus* en de waterspitsmuis *Ne-*

mys fodiens. De waterspitsmuis is mogelijk gepakt in het hellingbos in de gemeente Meerssen, waar zich een groot aantal bronbeken met kristalhelder, snel stromend water bevindt. De waterspitsmuis wordt daar geregeld waargenomen.

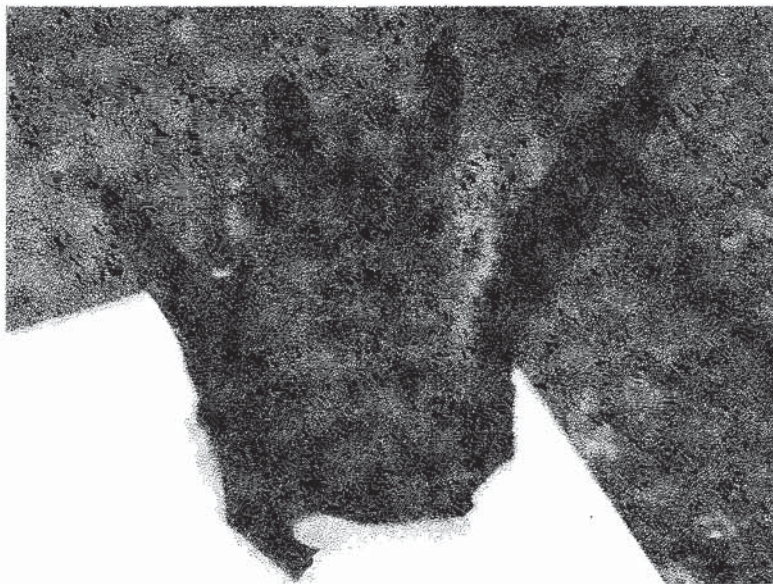
De heer Grijseels uit Eerbeek wordt hartelijk bedankt voor het uitpluizen van de betreffende partij braakballen en zijn oplettendheid bij de determinatie van de schedelresten.

Maurice La Haye & Jacques Ummels

Literatuur

- Barendse, R., 1993. Muizen in het zuidoosten van Zuid-Limburg. De Bosmuis 31(2): 23-72.
Barendse, R., 1997. Wederom grote bosmuis in Zuid-Limburg. Zoogdier 8(3): 29.
Bitter, R., 1996. Toch niet zeldzaam? Grote bosmuis in Zuid-Limburg. Zoogdier 7(1): 14-18.
Foppen, R. & P. Bergers, 1985. Een populatie grote bosmuizen *Apodemus flavicollis* in de Vijlenerbossen. Verslag 247:1-30. Katholieke Universiteit Nijmegen/Staatsbosbeheer Limburg, Roermond.

Alweer een ingekorven vleermuis

Met de laatste zomerwaarneming van een ingekorven vleermuis *Myotis emarginatus* in Limburg nog vers in het geheugen (Verheggen, 2000), werd ik onlangs weer op het spoor gezet van een interessante

Mannetje ingekorven vleermuis door kat meegenomen in Puth, 26 augustus 2000. Foto Ludy Verheggen

vleermuis. Op 26 augustus 2000 kreeg Leo van Witsen, het aanspreekpunt voor meldingen en

klachten over vleermuizen in de gemeente Born, een melding binnen uit Puth, bij Schinnen, van een vleermuis die overdag was meegenomen door een kat. Het dier is nog diezelfde dag opgehaald, maar stierf 's nachts in de vleermuisopvang van Wolfgang Stienes in Roermond. Het ging om een volwassen mannetje van de ingekorven vleermuis. De vlieghuid vertoonde een perforatie van bijna een centimeter in het midden van de linker-vleugel tegen het lichaam aan. Er waren geen andere uitwendige verwondingen of bloedsporen zichtbaar. Nu is dat bij kattebeten ook niet altijd te zien.

Puth is de zesde locatie in Limburg waar vanaf 1986 de soort 's zomers is waargenomen buiten de kraamkolonie in Echt (figuur 1). Alhoewel de exacte verblijfplaats van dit dier niet bekend is, rees al in 1998 het vermoeden dat op de kerkzolder van Puth één of enkele 'myoten' hadden gezeten. De kerk ligt op enkele honderden meters afstand van de vindplaats aan dezelfde kant van het dorp. Er werd een kleine hoeveelheid mest aangetroffen die ook van de ingekorven vleer kan zijn geweest. Het blijft natuurlijk bij een vermoeden, dat alleen met een zicht-

waarneming of vondst in de kerk bevestigd kan worden. Verblijfplaatsen van ingekorven vleermuizen zijn ook niet strikt gebonden aan kerkzolders. Zo zijn in Geulle en Roermond solitaire exemplaren in woonhuizen aangetroffen.

Het valt op dat vanaf 1995 vijf nieuwe vondsten van - welis-

waar solitaire- ingekorven vleermuizen in de zomer in Limburg bekend zijn geworden. Een aanwijzing voor een tweede kolonie hebben we daarmee echter nog niet. Het blijft wachten op het eerste vrouwtje dat in de zomer buiten Echt wordt gevonden.

Ludy Verheggen, Breitnerstraat 57, 6165 VN Geleen

KORTAF

Monitoring van de eekhoorn in Vlaanderen

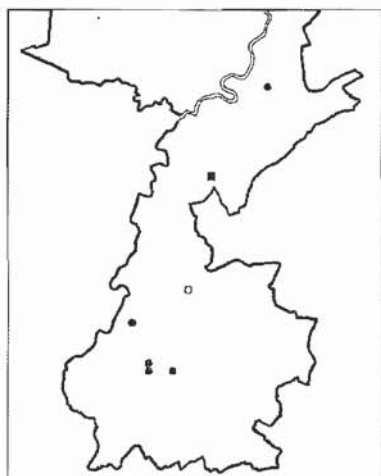
Nadat de aantallen eekhoorns in West-Europa tussen 1960 en 1970 als gevolg van een ziekte sterk achteruitgegaan waren en de eekhoorn op vele plaatsen zeldzaam was geworden, heeft de soort zich na 1970 weer hersteld. Sinds 1992 is de eekhoorn in België volledig beschermd. Het laatste decennium lijkt hij het zeer goed te doen. In de kleinste bosjes en tuinen duiken deze rode pluimstaarten op.

In Vlaanderen is de eekhoorn nog nooit systematisch geïnventariseerd en er zijn dus geen exacte gegevens bekend over aantallen en verspreidingsgebied vroeger en nu. Daarom werd begin 2000, onder impuls van ANKONA en in navolging van onze Nederlandse collega's, het eekhoornproject opgestart in de provincie Antwerpen. Hier werden in februari - wanneer de loofbomen geen blad dragen en eekhoorns het meest honkvast zijn - nesttellingen uitgevoerd in 18 bossen en parken om te kijken of er eekhoorns aanwezig waren en om een schatting te maken van de densiteiten. Omdat eekhoorns meesters zijn in het zich verstoppen, is deze nest-telmetho-

de een veel betere en eenvoudigere maat om de aanwezigheid van eekhoorns vast te stellen dan directe waarnemingen.

Na deze eerste ervaring met eekhoornmonitoring werden de methoden geoptimaliseerd, zodat vanaf februari 2001 het project in heel Vlaanderen van start kan gaan, als een samenwerking tussen ANKONA, BRAKONA, De Wielewaal vzw, Instituut voor Natuur-behoud, JNM vzw, LIKONA en Natuur-reservaten vzw. De bedoeling is om elke drie jaar te kijken in welke bossen en parken eekhoorns aanwezig zijn en een schatting te maken van de densiteiten.

De aanwezigheid van eekhoorns zal niet enkel nagegaan worden door nesttellingen, maar er zullen ook haarvallen gebruikt worden. Een haarval is een PVC-buis waar boven in dubbelzijdige kleefband wordt aangebracht en die tegen een boom wordt opgehangen met lokaas erin. Als een eekhoorn (of een ander zoogdier) door de buis kruipt, zullen er haren in het kleefband blijven hangen, die dan achteraf gedetermineerd kunnen worden. Als blijkt dat deze veel minder tijdrovende methode goede resultaten geeft, zullen vanaf 2002 enkel deze haarvallen nog gebruikt worden om eekhoorns te monitoren. Om een goede vergelijking te kunnen maken tussen beide methodes, reke-

Figuur 1. Kilometerhokken met zomerwaarnemingen van solitaire ingekorven vleermuizen (stip; de stip van Puth is open) in Limburg, periode 1986-2000, en kraamkolonie in Echt (vierkant).

nen we op de hulp van een groot aantal vrijwilligers!

Heb je zin om mee eekhoorns te inventariseren, dan kan je een handleiding en invulformulieren gratis verkrijgen bij mij of downloaden van de website: www.instnat.be/natuur-rapport/eekhoorn.htm. Ook vind je hier een reeks foto's van eekhoorn- en andere nesten en haarvallen.

Omdat een eekhoornnest herkennen soms moeilijk kan zijn, zal er in elke provincie minstens één cursus gegeven worden. Voor de data (in januari en februari) kan je me contacteren. Hier zullen de methodes van het project verder uitgelegd worden, gevolgd door een wandeling op zoek naar eekhoornnesten. Er zullen ook haardeterminatie-cursussen georganiseerd worden, waar je de door jou ingezamelde haren eens onder de microscoop kan bekijken; de data hiervoor zullen begin 2001 vastgelegd worden. Er zijn overigens nog geen provinciale coördinatoren voor Vlaams-Brabant en West-Vlaanderen; heb je interesse, contacteer mij!

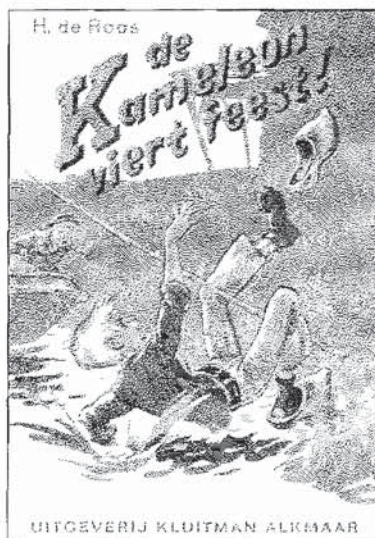
Goedele Verbeylen, werk: UIA, Biologie - Dierenecologie, Universiteitsplein 1, 2610 Wilrijk, 03/820.22.62. Thuis: Laurierstraat 2, 2600 Berchem, 03/230.29.26.

Noordse woelmuis of pannenkoekenhuis?

In Friesland maakt de FFF, de *Fryske Feriening foar Fjildbiology*, bezwaar tegen de bouw van een pannenkoekenhuis in het Sneekermear. De gemeente Boarnsterhim verleende een bouwvergunning om de recreatie rond het 'Kameleon'-dorp Terherne te versterken. In Terherne is een themapark rond de populaire jeugdboekenserie 'De Kameleon' opgezet, dat

jaarlijks tienduizenden bezoekers trekt. Volgens de initiatiefnemers is het paviljoen nodig om Terherne 'de winter door te helpen'. De gemeente verleende een vergunning voor de aanleg van het pannenkoekenhuis, maar heeft onvoldoende gelet op de Natuurbeschermingswetten die gelden voor het Sneekermear. Het Sneekermear is aangewezen als Speciale Beschermingszone in het kader van de Vogelrichtlijn vanwege het grote aantal ganzen dat jaarlijks in het gebied overwintert. Het Sneekermear is bovendien één van de laatste gebieden in Friesland waar de noordse woelmuis nog voorkomt. De aanwezigheid van de noordse woelmuis is in 1994 al door de VZZ vastgesteld en in 1999 nog eens bevestigd. Beide inventarisaties zijn uitgevoerd in opdracht van de provincie Friesland, Staatsbosbeheer, It Fryske Gea en het Expertisecentrum LNV (EC-LNV).

De gemeente Boarnsterhim had voor de vergunningverlening advies gevraagd bij de provincie, Staatsbosbeheer en It Fryske Gea. Deze organisaties zagen geen probleem voor de aanleg van het pannenkoekenhuis. Voor Staatsbosbeheer was zelfs een plek in het pannenkoekenhuis bedacht, zodat zij voorlichting zou kunnen geven over de natuur(waarden) van het gebied. De plek waar het Pannenkoekenhuis moet komen, is ook nogal ongelukkig gekozen, namelijk precies waar nog een smalle verbinding bestaat tussen het Sneekermear en het natuurgebied de Terkaplesterpoelen. Hier komt de noordse woelmuis ook voor. De aanleg van een eventuele ecologische verbidingszone tussen beide gebieden wordt door de aanwezigheid van het pannenkoekenhuis wel erg moeilijk. Nog vreemder is dat één van de initiatiefnemers van het pannenkoekenhuis, de heer Zeilstra, tevens bestuurslid is van de Stichting Otterstation Nederland. In Friesland moeten in de toekomst ook otters worden

uitgezet, maar een groot struikelblok is nog de enorme versnippering van natuurgebieden en het ontbreken van voldoende verbindingszones.

De FFF heeft dan ook de rechter ingeschakeld om de bouwvergunning te laten vernietigen en heeft gelijk gekregen. De rechter vroeg zich af of de gemeente wel voldoende getoetst had of het bouwplan de natuur geen schade berokkent. 'Wat rondbellen in het informele ambtelijke circuit' zag de rechter niet als voldoende toetsing. De VZZ heeft met

een officiële brief alle belanghebbenden in deze kwestie nogmaals gewezen op het bestaan van het MER-loket (zie Zoogdier 11(2): 18-20) en op de waarde van het Sneekermear voor de noordse woelmuis in Friesland. Daarnaast is de FFF gesteund in het verzamelen van relevante informatie over de noordse woelmuis in Friesland en het Sneekermear in het bijzonder. De naam is niet voor niets Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (wordt vervolgd).

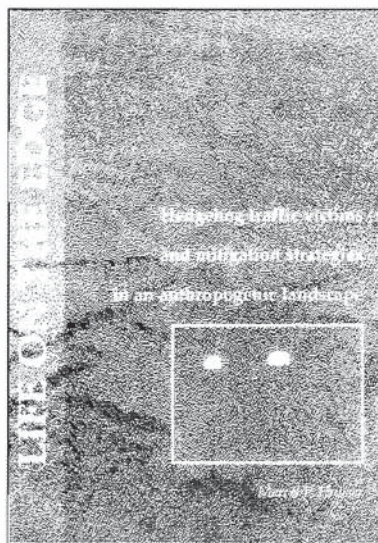
Maurice La Haye

BESPREKING

Leven op het randje

Onder auspiciën van de VZZ en grotendeels gefinancierd door de Dienst Weg- en Waterbouwkunde van Rijkswaterstaat onderzocht Marcel Huijser in de jaren 1995-1999 het effect van sterfte door het verkeer op de egel *Erinaceus europaeus* en verkende hij de mogelijkheden om het aantal slachtoffers te verminderen door aanpassingen van het landschap langs wegen. Onlangs promoveerde hij in Wageningen op zijn proefschrift 'Life on the edge'. Zijn promotie is de bekroning van een VZZ-project dat al in 1992 begon.

Egels vormen de grootste groep onder de verkeersslachtoffers (54%), vooral gedurende de paartijd in de zomer. Naar schatting sterven in Nederland jaarlijks 113.000 tot 340.000 egels op de weg. Op basis van gegevens van sterfgevallen en doodgevonden egels in opvangcentra voor dieren in Nederland en Engeland enerzijds, en van merk-terugvangst-methoden anderzijds, schat Huijser het verkeer verantwoordelijk voor 9 à 26% van de Nederlandse egelpopulatie. Slachtoffers zijn

vooral de volwassen, actieve mannetjes, door hun grote 'home range' en de langere afstanden die zij per nacht afleggen. Voor de minder initiatiefrijke mannetjes zijn de overlevingskansen groter. Of dit op den duur invloed heeft op de egelpopulatie is een vraag. Wellicht zijn het de 'slimmere' mannetjes die overleven, doordat zij de wegen mijden?

Egels worden overreden door de wielen van de auto of

sterven als gevolg van letsel door botsing met de onderkant van auto's. Door zich plat op de weg te drukken zouden ze zo'n botsing kunnen vermijden, hoewel een kwart van het Nederlandse wagenpark daarvoor te laag op de wielen staat. Huijser adviseert de egels dan ook liever weg te rennen dan zich plat te drukken. Jammer dat egels geen proefschriften lezen!

Een vergelijking van aantallen egels in gebieden vlak naast wegen met verder weg gelegen gebieden, laat zien dat de populatiedichtheid vlak bij wegen 30% lager kan zijn dan in gebieden verder weg. Wat de invloed is op de overlevingskans van de populaties langs wegen laat zich slechts raden, maar een totaal uitsterven is niet te verwachten, behalve regionaal in agrarische gebieden. De mens is ook verantwoordelijk voor sterfte door verstoring (vooral van egelnesten), verdrinking (in vijvers en waterlopen), doodbitten door huisdieren, vergiftiging en andere oorzaken, zoals structuren in het landschap en maaien met machines. In totaal kan 41% van alle sterfte aan menselijk handelen worden toegeschreven. Een negatieve invloed op de egelpopulatie is hiermee echter evenmin aangetoond.

Tegenover alle negatieve invloeden staat, dat de egel als soort vooral heeft geprofiteerd van de manier waarop de mens met het landschap is omgegaan en dat is van overwegend belang voor het voortbestaan van de soort. De dichtheid binnen de bebouwde kom is waarschijnlijk hoger dan die ooit is geweest in de oorspronkelijke natuurlijke omgeving van de egel. Huijser schatte de Nederlandse egelpopulatie in 1997 op 434.364 (is dat nog een schatting?) terwijl het aantal motorvoertuigen in 1998 op 7.319.000 werd geraamd. Groei van het aantal wegen en van het verkeer zou de egelpopulatie ernstig kunnen bedreigen, maar zekerheid daarover geeft dit

onderzoek niet.

Het zijn vooral randzones, overgangen van bomen en struiken naar lage vegetaties, waar egels een hoge dichtheid bereiken. Dat heeft te maken met voedselaanbod, beschutting en mogelijkheden van oriëntatie. Vooral in gebieden met tuinen en parken komen veel egels voor. In het landelijk gebied zijn houtwallen van belang, waar egels meestal dicht in de buurt blijven. De locatie van houtwallen heeft daardoor invloed op de kans om overreden te worden. Het aanleggen van 'fauna-passages' op plaatsen waar houtwallen loodrecht op wegen aansluiten, is dus zinvol. Brede wegen en goede straatverlichting verminderen het aantal verkeersslachtoffers. Er worden meer egels doodgereden in bossen en binnen de bebouwde kom dan in agrarische en andere open gebieden.

Egels blijken niet erg gevoelig voor versnippering van het landschap, doordat ze niet territoriumgebonden zijn, grote afstanden kunnen afleggen, alleseters zijn en geen specifieke voorkeur hebben voor bepaalde landschapselementen. Tegen het overrijden van egels binnen de bebouwde kom is nauwelijks iets te doen, maar een egelvriendelijk beheer van deze gebieden kan de egelstand ten goede komen. Naarmate geschikte gebieden binnen de bebouwde kom afnemen, neemt het belang van geschikte gebieden daar buiten toe. Huijser bepleit een egelvriendelijk beheer van deze gebieden en doet daartoe ook voorstellen, zodat het voortbestaan van de egel in Nederland minder afhankelijk wordt van tuinen en parken.

De moeilijkheid van populatie-onderzoek aan egels moet niet worden onderschat, omdat egels nachtdieren zijn met een verborgen levenswijze. Huijser is erin geslaagd een gedegen onderzoek op te zetten en uit te voeren en de Rijkswaterstaat is te prijzen voor het initiatief voor dit onderzoek. Het

Ministerie van Landbouw kan daar een voorbeeld aan nemen.

Het proefschrift is een weer-slag van een aantal eerder verschenen publicaties, aangevuld met nog ongepubliceerde gegevens. De wat wollige tekst en het breedlopende taalgebruik (zowel in het Nederlands als in de Engels), de 'open deuren' ('sommige soorten zijn gevoeliger voor versnippering van het landschap dan andere') en het grote aantal herhalingen doen afbreuk aan de leesbaarheid van het proefschrift.

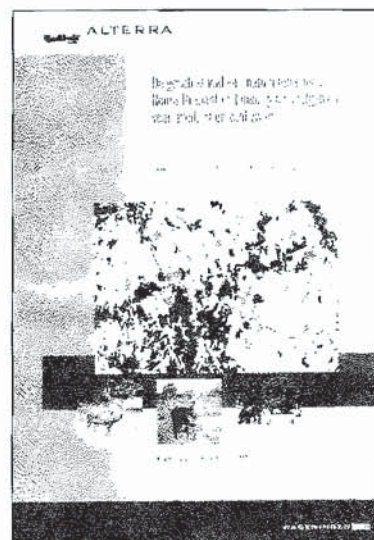
Verwijzingen naar auteurs die niet zelf onderzoek verricht hebben over het aangehaalde onderwerp, horen niet in een proefschrift thuis (Prins (1998) in verband met het voorkomen van ijstijden in Europa en Verboom (1998) in verband met het verdwijnen van houtwallen). Niettemin blijft het een belangwekkende publicatie, die aandacht verdient van allen met belangstelling voor het wel en wee van deze karakteristieke, beschermde diersoort.

Wim Bongers

Marcel P. Huijser, 2000: Life on the edge. Hedgehog traffic victims and mitigation strategies in an anthropogenic landscape. Proefschrift Universiteit Wageningen, 165 pp.

Toekomst voor grofwild in zuidelijk Nederland?

In grote delen van Nederland ontbreken 'natuurlijke' grote herbivoren als edelhert en wild zwijn, terwijl deze soorten door hun graasactiviteiten zorgen voor afwisseling en variatie in het landschap. Het Nederlandse natuurbeleid is er dan ook op gericht de ecosystemen zo natuurlijk mogelijk te maken. In grote natuurgebieden betekent dat onder andere het (her)introduceren van grote herbivoren. Voor de provincies Noord-Brabant en Limburg heeft Alterra uitgezocht of het

zinvol en mogelijk is om edelherten en wild zwijnen te (her)introduceren.

In een korte en bondige studie worden tal van aspecten op een rij gezet en besproken. Niet alleen de verwachte effecten op de vegetatie worden beschreven, maar ook de levensvatbaarheid van populaties, predatie, effecten op de landbouw (vraatschade), mogelijke verspreiding van ziektes (varkenspest!) en de verkeersveiligheid. Bovendien wordt de actuele verspreiding van edelhert en wild zwijn in deze provincies beschreven.

Vervolgens is gekeken welke gebieden groot genoeg zijn of groot genoeg gemaakt kunnen worden door gebiedsuitbreiding of het aanleggen van corridors. In totaal zijn dertien mogelijke leefgebieden onderscheiden, waarvan de zes beste nader zijn bestudeerd. Voor elk van deze gebieden is gekeken hoe het is gesteld met de ecologische kwaliteit (grootte van het gebied, oppervlakte verschillende vegetatietypen, enzovoort) en welke risico's de dieren lopen (verkeer, spoorwegen). Een onderlinge vergelijking van de zes gebieden leert dat geen enkel gebied op alle punten optimaal scoort. In het ene gebied speelt mogelijke schade voor de landbouw een grote (negatieve) rol, terwijl in het andere gebied de samenhang tussen de verschillende

stukken bos te wensen over laat.

De conclusie is dan ook dat het geen gemakkelijke kwestie zal worden om Noord-Brabant en Limburg zo in te richten dat je als wandelaar weer oog in oog kan komen te staan met een edelhert of een wild zwijn. Inmiddels is vernomen dat de eventuele (her)introductie van edelhert en wild zwijn van de baan is, vanwege de risico's voor de intensieve varkenshouderij in deze provincies.

Maurice La Haye

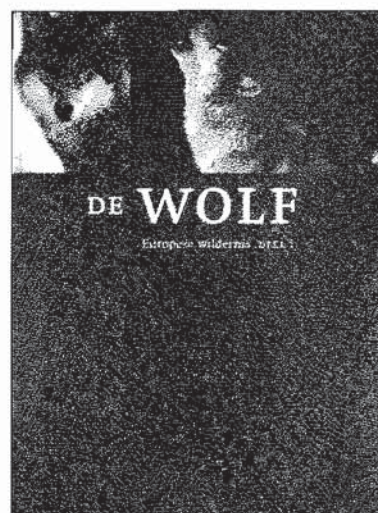
Groot Bruinderink, G.W.T.A., D.R. Lammertsma & R. Pouwels, 2000. De geschiktheid van natuurgebieden in Noord-Brabant en Limburg als leefgebied voor edelhert en wild zwijn. Alterra-rapport 086, Wageningen, 71 pag. ISSN 1566-7197. Te bestellen door f 40,- over te maken op banknummer 367054612 t.n.v. Alterra te Wageningen, onder vermelding Alterra-rapport 086. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

De wolf

Onlangs verscheen een Nederlandstalig boek over de wolf. Mooi op tijd zou je zeggen, nu er een (ontsnapte?) wolf schijnt rond te lopen in (Zeeuws)-Vlaanderen. Het boek is een vertaling van een Pools boek, geschreven door Henryk Okarma, met aanvullingen door Jan van Haften en Edo van Uchelen. Vooral in het oosten van Polen komen veel wolven voor (zie ook het artikel over wolven in dit nummer) en ze breiden zich naar het westen uit. Veel zaken in het boek zijn gebaseerd op het eigen onderzoek van de auteur, in het oerbos van Bialowieza. Dat maakt de informatie vaak prettig concreet.

Aardig is natuurlijk het hoofdstuk 'De wolf in Nederland', waar de geschiedenis ('In 1810 en 1811 werden in Noord-Limburg elf kinderen door wolven gedood') en toekomst van de wolf in Nederland worden beschreven. Ook leuk (om te lezen...) is het uitgebreide

hoofdstuk over de manieren waarop je wolven bejagen kunt en waarop wolven vroeger bejaagd werden. Uiteraard komt ook de relatie met de mens in allerlei aspecten aan de orde. Karakteristiek voor de Oost-Europese aanpak in het boek is de grondige beschrijving van de anatomie ('De tanden van wolven zijn net als bij andere zoogdieren ingebed in de tandkassen'), compleet met plaatjes, en de verschillen met de hond. Ik had liever gezien dat die ruimte benut was voor een uitgebreidere behandeling van de ecologie van de wolf en vooral voor wat smakelijke anekdotes uit de eigen ervaring van de schrijver. Wat dat betreft is het toch een wat droog en niet erg spannend boek, maar wel behoorlijk compleet. Het boek is mooi vormgegeven, met veel kleurenfoto's, maar er is duidelijk bezuinigd op het redigeren van de drukproeven. Ik kwam veel fouten en foutjes tegen. Nog storender vond ik soms het taalgebruik: het

voortdurend gebruik van 'afgeschoten' in plaats van het neutralere 'geschoten', het woord 'pak' voor 'roedel' (blijkbaar afgeleid van het engelse woord 'pack'), het woord 'populatiebestand', en nog zo wat. Laat dat u niet afschrikken het boek te kopen!

Jaap Mulder

Henryk Okarma, De wolf. Europese wildernis Deel 1. Uitgeverij de Kei, Amersfoort. 160 pagina's. ISBN 90 804616 1x. f 59.95.

VERENIGINGS NIEUWS

Studiedagen VZZ

Samen met de Deutsche Gesellschaft für Säugetierkunde organiseerde de VZZ in september 2000 in Groningen een lezingenserie over zoogdieren. Op 25 september was het hoofdstuk van de lezingen 'Sociobiologie, socio-endocrinologie en stress', op 26 september 'Biologie en bescherming van vleermuizen' en op 27 september 'Populatierechts, dichtheid en habitatgebruik bij zeezoogdieren'. Samenvattingen van de lezingen zijn gebundeld en als extra nummer van Lutra uitgebracht. U kunt dit boekje

bestellen door f 10,- over te maken naar giro 203737 of BF 200 naar bankrekeningnummer 000-1486269-35 ten name van de VZZ te Arnhem, Nederland, onder vermelding van 'lezingen DGS-dagen'.

Lutra niet ontvangen?

Het kan zijn dat u onlangs géén Lutra (inhoud: samenvattingen van lezingen) hebt gekregen omdat veel huisnummers zijn weggevallen bij de adressering. Belt u dan even met het bureau? 026-3705318.

Lidmaatschap voor het leven

Op de Algemene Ledenvergadering van 8 april jongstleden is het voorstel van een lidmaatschap voor het leven goedgekeurd. Door een eenmalige storting van f 1.500,- (BF 30.000) kunt u lid voor het leven worden. Leden die al tien of meer jaar lid zijn kunnen een korting krijgen. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het bureau van de VZZ.

Steunfonds

Op de ALV is de volgende definitie van het Steunfonds goedgekeurd: 'het Steunfonds is een financiële reserve van de VZZ, gevoed door giften, legaten en erfstellingen en overige inkomsten met als doelen: de vorming van een continuïteitsreserve en het ondersteunen van activiteiten binnen de statutaire doelstellingen van de VZZ'. Als u een gift ten bate van het Steunfonds wilt doen dan kan dat door het bedrag te storten op rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of op rekeningnummer 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post (België), onder vermelding van 'Steunfonds'.

Giften, erfstellingen en legaten

Naast de actieve inzet van veel leden wordt de VZZ zo af en toe ook verblijd met financiële ondersteuning. De afgelopen maanden ontving de VZZ f 100,- van H.K. Loose, Den Haag en f 125,- van E.C. Dobber, Purmerend. Wilt u het werk van de VZZ ook steunen, dan kan dat door een gift over te maken naar rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of naar rekeningnummer 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post

(België). Het is ook mogelijk de VZZ te steunen door middel van nalatenschappen en legaten. Voor de VZZ zijn giften tot f 8.084,- (BF 161.680) per twee jaar vrij van schenkingsrecht. Voor nadere informatie kunt u terecht bij uw notaris.

Zoogdieren, het beschermen waard

De afgelopen maanden was het weer raak. Als burger moet je behoorlijk goed opletten als je nog een beetje natuur bij jou in de buurt wilt behouden. In Arnhem werd zomaar een boom, die als verblijfplaats voor rosse vleermuizen dient, omgezaagd. Het was nota bene bij de beheerder, een gemeenteteambtenaar, bekend dat het een belangrijke boom voor vleermuizen was. Hij was, in overleg met de gemeenteteambtenaar, door de Vleermuiswerkgroep Gelderland als zodanig gemerkt. De Algemene Inspectiedienst (AID) heeft aan de gemeente Arnhem proces-verbaal opgemaakt, want vleermuizen en hun verblijfplaatsen vallen onder de Natuurbeschermingswet en mogen dus niet zomaar verstoord of vernietigd worden.

In een terrein van het Gelders Landschap gebeurde min of meer hetzelfde. Ondanks een advies van de Vleermuiswerkgroep Gelderland om een rij bomen in een laan, die toe was aan groot onderhoud, te snoeien in plaats van te kappen, is het laatste gebeurd. Ook hiervoor is door de AID proces-verbaal opgemaakt.

In de gemeente Utrecht dreigt het enige winterverblijf met franjestaarten (Sonnenborgh) in de provincie tot restaurant omgebouwd te worden. De Vleermuiswerkgroep Utrecht heeft bezwaar aangetekend. De VZZ steunt deze actie van harte en heeft eveneens een

bezwaarschrift ingediend. De reactie van de gemeente was op moment van schrijven nog niet bekend.

In de Friese gemeente Boarnsterhim wil het Haagse bedrijf Kameleon Paviljoen BV een pannenkoekhuis bouwen vlakbij een belangrijk leefgebied van noordse woelmuizen. De Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF) en vele andere organisaties, waaronder de VZZ, hebben bezwaar aangetekend. Zie ook onder de rubriek Kort. De gemeente had zich ook niet gehouden aan de internationale wetgeving, die stelt dat activiteiten in de leefgebieden van soorten, genoemd in de Habitatrichtlijn, eerst getoetst moeten worden op hun effect op het voortbestaan van die soorten in het gebied. De rechter heeft het bezwaar van de FFF en de andere organisaties gehonoreerd. Overigens waren het niet alleen natuurbeschermingsorganisaties die bezwaar aantekenden. Ook de lokale ondernemers hebben bezwaren ingediend. Zij zijn namelijk van mening dat recreanten naar Friesland komen voor de natuur en niet voor pretparken. Gelukkig zijn er nog ondernemers die niet hun kippen (ganzen?) met gouden eieren slachten.

Index Zoogdier

Bij de eerste Zoogdier van deze jaargang is een index van de afgelopen tien jaar meegestuurd. Deze index staat ook op de website van de VZZ (<http://www.vzz.nl>) als PDF-file. U kunt hem ophalen en met het programma Adobe Acrobat Reader (gratis te verkrijgen bij Adobe) bekijken. Daarnaast is de index als een databestand beschikbaar (in Dbase, Excell of elk ander gewenst programma; helaas niet voor MacIntosh). In dit bestand staan niet alleen alle titels, maar ook sleutelwoorden uit de inhoud van de artikelen.

Zo kunt u zoeken naar alle artikelen waar de veldmuis in voorkomt of die gaan over onderzoekstechnieken of wettelijke bescherming van zoogdieren. Dit databestand kunt u bestellen door f 12,- of BF 240 over te maken naar rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland) of naar rekeningnummer 000-1486269-35 van de Postcheques/Bank van de Post (België), onder vermelding van 'Index Zoogdier'.

Website VZZ

Heeft u de website van de VZZ al bezocht? Hij wordt maandelijks bijgewerkt en het laatste nieuws wordt er direct opgezet. Ook zijn er nieuwe links naar andere websites over zoogdieren. We zijn ook benieuwd naar uw mening en aanvullingen.

Adres: <http://www.vzz.nl>.

Algemene ledenvergadering VZZ

Heeft u in uw nieuwe agenda al de Algemene ledenvergadering van de VZZ op zaterdag 7 april 2001 genoteerd? Nee, dan snel doen. Was u er vorig jaar niet bij, dan heeft u unieke video-opnamen van baltende rosse vleermuizen gemist. Het programma voor de komende ALV was bij het schrijven van dit stuk nog niet bekend, maar we proberen zeker weer zo iets unieks te presenteren.

Contributie 2001

Rond het verschijnen van deze Zoogdier of zelfs bij deze Zoogdier krijgt u een acceptgiro voor de contributie of het abonnementsgeld voor 2001. Vriendelijk verzoeken wij u uw bijdrage voor 2001 zo snel mogelijk over te maken. Tevens krijgt u een brief met het verzoek of u de VZZ wilt

machtigen om de contributie of het abonnementsgeld met ingang van 2002 automatisch te incasseren. U bespaart onze ledenadministratie daarmee een hoop werk. Tevens bespaart het

de VZZ geld, dat zij dan kan inzetten voor het bevorderen van de zoogdierstudie en -bescherming. Bij voorbaat dank.
Het VZZ-bestuur

'Ziet u ze vliegen' een succes!

De opzet van de zomertellingen van vleermuizen ('Ziet u ze vliegen, tel dan mee') in huizen was dit jaar iets anders dan voorheen. In plaats van een telperiode van zes weken hebben we de mensen gevraagd op één avond te tellen, de landelijke tel-avond van 2 juni. De reden daarvoor was het feit dat vleermuizen in de zomerperiode niet zo honkvast zijn. Zelfs vrouwtjes met jongen verhuizen soms van de ene op de andere dag naar een andere slaapplek. Daardoor kan een kolonie tweemaal geteld worden, als in een gebied niet iedereen tegelijk telt.

Inmiddels zijn de meeste formulieren binnen. Van de ruim 600 mensen in ons bestand hebben we 375 formulieren retour gekregen. Voor een dergelijke actie mag zo'n respons van ruim 60% een succes genoemd worden. De eerste 297 formulieren zijn inmiddels ingevoerd. In de tabel een kort overzicht van de resultaten. Een herinnering na de vakantie leverde nog eens 78 formulieren op, die de komende weken verwerkt zullen worden. De

resultaten van deze 2-juni-actie zijn bemoedigend. Het geeft aan dat mensen bereid zijn een aanzienlijke inspanning te leveren. Over het hele land verspreid zijn meer dan 6000 vleermuizen geteld. Veel tellers suggereerden om volgend jaar, via de media, meer aandacht te besteden aan de Landelijke Vleermuis Tel-avond. Uit de enquête op de achterkant van het telformulier bleek dat men over het algemeen zeer positief is. Een aantal mensen gaf aan het tellen een rust-gevende bezigheid te vinden. Ook vindt men het belangrijk dat de vleermuizen beschermd worden en worden ze vaak gewaardeerd om hun 'muggen-etend-vermogen'.

De resultaten zeggen nu nog niet zoveel over de stand van zaken bij de vleermuizen. Om veranderingen in de vleermuispopulatie te kunnen meten zijn gegevens van vele jaren nodig. Vleermuizen worden nog niet zo lang geteld en we zijn ook nog bezig de methode en de berekeningen verder te ontwikkelen.

Mieuw van Diedenhoven

geteld aantal vleermuizen

soort	op telavond	andere avond
soort onbekend	1018	1173
baardvleermuis	62	
watervleermuis	18	37
dwergvleermuis spec.	1882	375
gewone dwergvleermuis	655	420
laativlieger	329	189
bruine grootoorvleermuis		12
totaal	3964	2206

ADRESSEN

Zoogdier, tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

- Jaap Mulder, De Holle Bilt 17, 3732 HM De Bilt, 030-2213471 (NL).
- Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Maarkedal, 055-456610 (B).
- E-mail: redactie.zoogdier@vzz.nl

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ)

- VZZ-Bureau en ledenadministratie: Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, tel. 026-3705318, fax 026-3704038 (NL), e-mail: zoogdier@vzz.nl website www.vzz.nl
- Veldwerkgroep Nederland: Eric Thomassen, Middelstegracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761 (NL).
- Materiaaldepot Veldwerkgroep: Menno Haakma, Dr. de Vriesstraat 31, 1654 JT Benningbroek, 0229@591605 (NL).
- Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ): Rudy van der Kuil, Lutherse Burgwal 24, 2512 CB Den Haag, 070-3652811 (NL).
- Informatiepunt Zeezoogdieren: Marjan Ad-dink, Naturalis, Postbus 9517, 2300 RA Leiden (NL).
- Boomcarterwerkgroep Nederland: Chris Achterberg, Koningin Wilhelminaweg 72, 3958 CP Amerongen (NL).
- Beverwerkgroep: Teun Baarspul, Roosevelt-laan 95, 1079 AG Amsterdam, 020-6422558 (NL).
- Werkgroep Zoogdierbescherming: Roel May, Frankenfeld 2, 3911 JZ Rhenen, 0317-617019 (NL).
- Werkgroep Voorlichting: Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4217166 (NL).
- Werkgroep Internationaal: Jaap de Visser, Groenburgwal 3A, 1011 HR Amsterdam, 020-4212433 (NL).
- Redactie Lutra: VZZ-bureau (zie boven), email: redactie.lutra@vzz.nl

Zoogdierenwerkgroep Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubehoud

- Kortrijksepoortstraat 140, 9000 Gent, 09-2234781 (B).

Zoogdierenwerkgroep van De Wielewaal

- Graatakker 11, 2300 Turnhout, 014-472950, e-mail: zoogdieren@wielewaal.be (B).

Vleermuizenwerkgroep van Natuurreservaten

- Alex Lefèvre, Natuurreservaten, Koninklijke Sint Mariastraat 105, 1030 Brussel, 02-2454300 (B).

Vleermuizenwerkgroep van Natuur 2000

- Bervoetsstraat 33, 2018 Antwerpen, 03-2312604 (B).

Vlaamse Vereniging voor Bestudering van Zeezoogdieren

- Rob van Asselberg, Hoogheide 64, 2659 Puurs, 052-301541 (B).

Aanwijzingen voor auteurs

- **Maak teksten niet op**, geen vette koppen en allerlei lettertypes. Schakel opmaakschablonen uit. Hoe 'platter' de tekst, hoe beter.
- Zorg dat het artikel of de waarneming interessant is voor de niet-ingewijde lezer. Maak er een nieuwsgierig-makend inleidinkje bij en denk ook aan een goede afsluiting. Vermijd vaktermen en vreemde woorden. Dus beter *sterfte* dan *mortaliteit*. Gebruik geen afkortingen. Structureer de tekst met korte, pakkende tussenkopjes. Geef alinea's aan met een enkele tab, niet met een witregel. Stuur **ruim illustratie-materiaal** mee, liever niet als scans.
- Bijdragen (WP51 of Word97) aanleveren op DOS-diskette of per e-mail. Figuren: in zwart-wit, zo eenvoudig mogelijk, houd rekening met sterke verkleining (niet te dunne lijnen en te kleine letters), zo min mogelijk grijs-tinten toepassen, goede print meesturen.
- Alleen hoofdletters gebruiken waar dit grammaticaal verplicht is, dus Nederlandse planten- en dierennamen met een kleine letter beginnen. Gebruik de naamgeving zoals gehanteerd in het boek Zoogdieren van West-Europa.
- Houd het aantal literatuurverwijzingen zo klein mogelijk.
- De redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen artikelen te redigeren en aan te passen aan het lezerspubliek van Zoogdier.
- Het copyright van foto's, illustraties en artikelen blijft bij de betrokken fotograaf, tekenaar of auteur. Overname alleen na van hen verkregen toestemming.

Sluitingsdata

Artikelen, waarnemingen en korte berichten zijn erg welkom op het redactie-adres, zie boven.

Sluitingsdata zijn:

- nummer 1: 1 februari 2001
- nummer 2: 15 april 2001
- nummer 3: 15 juli 2001

Telefoneren

- Van België naar Nederland: 00-31 gevolgd door het kengetal zonder 0 en het abonneenummer.
- Van Nederland naar België: 00-32 gevolgd door het kengetal zonder 0 en het abonneenummer.

Wolven, mensen en civilisatie

Het voorkomen van de wolf in de Benelux is tegenwoordig beperkt tot toponiemen, zoals Wolfshoek of Wolfskuil en mensen met de achternaam Wolf. Soms verbasterd tot Leloup of in het meervoud tot Wolfs, maar dan hebben we feitelijk te maken met een roedel ofwel een gezinnetje. Bij losgebroken wolven in het veld denk ik eerder aan de 18-jarige zoon of dochter uit de familie Wolf of Leloup die teveel pubert, dan aan wilde beesten. En in dat laatste geval betreft het meer waarschijnlijk de ordinaire tak van de familie.

Een andere gedachte die bij mij opkomt als ik hoor over wolven in onbegaanbare natuurterreinen, is de weerwolf. Maar helaas, de 21e eeuw is niet het goede seizoen voor weerwolven. Rationalisme en ongelovigheid hebben hun tol geëist.

Aan echte wolven denk ik niet. De laatste is in Brabant in 19e eeuw geschoten, waarna de soort is teruggedrongen tot Zuid- en Oost-Europa. Oprukken naar onze gewesten zit er feitelijk niet meer in. De ruimte is op. Er is al nauwelijks plek voor egeltjes (de helft ligt kapotgereden langs de kant van de weg), laat staan dat er ruimte is voor wolven.

Wat rest aan verklaringen zijn de idioten; nu de vechthonden zijn verboden, is een wolf ook geen gek huisdier. Een riempje om zijn nek en af en toe een schaap uit de wei als kluif. Het domesticatieproces kan opnieuw beginnen. *Canis lupus* wordt nogmaals *Canis domesticus*. Maar of dat ertoe leidt dat de betreffende *Homo sapiens* ook weer een *Homo civilisatus* wordt, is hoogst twijfelachtig.

Zoogdier voor de beschaafde zoöloog

Zoogdier is het meest informatieve zoogdierenblad in de Benelux en versijnt vier keer per jaar. Je kunt je abonneren door de kaart in te vullen of door overmaking van € 11,50 (BF 450) op rekening 000-1486269-35 of € 11,50 (f 25,-) op postbank 203737 ten name van Penningmeester VZZ te Arnhem.